

13 19
9.69.

ÍRÓI ARCZKÉPEK

ÍRTA

ARANY JÁNOS.

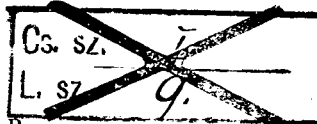

ÚJ KIADÁS.

BUDAPEST, 1893.

KIADJA RÁTH MÓR.

(A HAAS-PALOTÁBAN.)

~~Az Orsz. Paed. Könyvtár
és Tanszemlézeum:
nyelvi-anfj-könyvtára.~~

33964

IRÓI ARCZKÉPEK.

Megjelentek a „Koszorú“ 1863. és 1864. évi folyamában.
e költők könyomatú arczképei kíséretével.

I.

GYÖNGYÖSI ISTVÁN.

Azon év, mely Zrínyi Miklós, a „Szigeti veszedelem“ nagy költőjének erőszakos haláláról lőn emlékezetessé (1664), egyszersmind oly epikai mű első jelentének az éve, mely, társaival együtt, sokkal nagyobb népszerűségre vala kelendő, mint a náluk hasonlíthatlanúl remekebb Zrínyiász. Olvasta-e Zrínyi a „Murányi Vénust?“ Nem lehetetlen, mert halála minden betegség nélkül, csak november 18-án következett be, Gyöngyösi pedig a „stubnyai hévvizeken,“ tehát nyári napokban, írja Vénusához az ajánló-levelet, s föltehetni, hogy a nyomtatás akkorra már kész volt, s ha egyrészről a könyvtárusi közlekedés lassúsága ama korban nem könnyen repítette csak a hírt is Kassától (hol a mű megjelent) Csáktornyáig: másrészről Zrínyinek minden-

hová kiterjedő figyelméről föltehetni, hogy még dicsőséges harczi közt sem, annál inkább csáktornyai pihe-nése alatt az utolsó hetekben, nem került az ki az irodalmi új jelenség. Ha olvasta, bizonyára érdeklél fogta olvasni magát e leírt tárgyat; pártfelének, barátjának, Veselényi Ferencznek kalandos egybekelését Szécsi Máriával, mely a nélkül is minden ajkon forog vala; bizonyára nem egy helyt tapsolta meg az új költő virtuoizitását, nyelv és versbeli könnyű bőségét, eleven képzelmet a festésben, rhythmusának magyar zamatját, olykor merész újításait a szólás-módokban s több ilyeket: de az egésznek alkotásáról, a cselekvényről, az egyes jellemek ábrázolásáról a „Szigeti Veszedelem“ írója nem sokkal lehetett különb véleményen, mint évtizeddel előbb (1653) Liszti László epikai munkájáról („A mohácsi veszedelem“) vagy ugyanannak krónikás modorú, össze nem függő verselményeiről, („A magyar vezérek és királyok emlékezete“), s tankölteményéről („A szerencse állhatatlansága“). Liszti, bár „Mohácsi Veszedelem“ két évvel utóbb lát világot, mint az „Ádriai tenger Szirénája“ (Zrínyi verses munkái); bár kétségtelen, hogy az utóbbinak hatása volt rá, sőt az tette talán költővé is, compositióra nézve egy csöppet sem tanult elődétől, sőt visszavitte az elbeszélést száraz krónikai tények (legfőlebb bővített és kiszínezett) elsorolására, oly mértékben, hogy mint a prózai krónika-íróknál szokás vala, még földrajzot, Magyarország terjedelmes geographiáját is jónak látta előadni eposzában. Műve, úgy látszik, nemsokára feledésbe ment: már egykorúit többet tudhattak botrányos életéről, s annak következtében hóhérpallos által történt haláláról (1660 körül), mint verseiről, melyekben, még a részletekben is, oly

kevés az ihlet. Több kiadást nem ért, egészen korunkig, midőn a Nemzeti könyvtár föltámasztá halottjaiból. És im, egy Liszti munkáinak sorsában osztozik majdnem a „Zrinyiász“ is: Kazinczyig s 1817-ig kell várnia újabb kiadásra; míg a „Murányi Vénus“ — első megjelente után — a múlt századnak csaknem minden tíz esztendejében újra meg újra nyomatik (1702, 25, 29, 39, 51, 67, 71, 75, 96), ami kétségtelen bizonyság népszerű volta felől.

Az új költő, ki 1664-ben vetélytárs nélkül foglalta el a magyar epikai irodalom csúcsát, nem vala már ifjú. Születési éve nincs még kinyomozva; de alig néhány évvel lehetett ifjabb Zrínyinél, ki újabb felvilágosítás szerint nem 1617-ben, hanem 1618-ban született. Dugonics, és utána Toldy, hozzávetőleg 1620-ra teszik a Gyöngyösiét; a miben meg is nyugodhatunk, ha figyelembe vesszük s ha áll az, hogy költőnk 1640-ben már Veselényi komornikja, 1653-ban házas ember és (a mi bizonyos) táblabíró. De lehetett valamilyen fiatalabb is, miután nem tudjuk, hol töltötte serdülő korát, hol és meddig végezte iskoláit, s vajjon a Veselényi szolgálatába egyenesen mint komornik vétetett-e fel, vagy e címre csak később jutott, azelőtt apródi szolgálatot teljesítvén. Mert Gyöngyösi hosszú életkora (84 év) s legkésőbb vénségében is folytatott irodalmi és közhivatali ernyedetlen fáradozása olyan formát sejtet velünk, hogy e hosszú életből még néhány évet le kell alkudnunk, s bár maga mind munkái előszavában, mind (jegyzőkönyvileg fenmaradt) némi nyilatkozataiban emlegeti öregségét, ezt nem kell oly magasra számítanunk, mint Dugonics, elégséges adatok nélkül, teszi. A Veselényi szolgálatába kerülés, a há-

zasság, sőt — oly pártfogó mellett mint Veselényi — a táblabíróság is megállhat, ha Gyöngyösi 5—6 évvel fiatalabb is. Így aztán első föllépte „Muránynyal“ nem esik élete 44-ik, — és lelépte Charikliával a 80-ik évére; sem kihalta a hosszas alispánságból a 84-ikre!

Különben Gyöngyösi benső életéről, költői fejlődéséről, magán jelleme s viszonyai felől alig tudunk többet a semminél. Nyilvános pályája leginkább az, a minek egyes mozzanatai fenmaradtak, elegendő számmal és hitelességgel arra, hogy közszolgálatai során végig tekinthessünk, de soványan arra nézve, hogy emberi valójába mélyebben bepillantassunk. A mit e, leginkább jegyzőkönyvi adatok mutatnak, oda megy ki, hogy Gyöngyösi köztisztviselőben álló nyilvános jellem volt megyéjében (Gömör), s népszerűsége, mely eleinte nem volt nagy, idővel fokozatosan növekedett, már akár azért, hogy pártja (ha volt ilyen) hosszabb ideig fenn bírta tartani uralmát, akár, hogy Gyöngyösi mindenkinek — pártkülönbség nélkül — szeretetét meg bírta nyerni. Legalább én a megyebeli közvéleménynek némi fordulatát látom Gyöngyösi javára, s talán e fordulatnak — összevetvén az életrajzi adatokat művei szellemével — valószínű magyarázatát is jól sejtem. Közpályára Gyöngyösi 1653-ban lépett, Gömörmegye táblabírájának „rendeltetvén.“ Dugonics, a jegyzőkönyv után, e szót használja, mi főispáni kinevezésre mutat, a mint hogy a táblabírák, egészen korunkig, rendszerint kinevezettek. Ettől fogva 1681-ig semmi nyomát nem találjuk a megyei pályán, de a mondott évben kettős jelét adja bizalmának Gömör, elébb valami élelmező küldöttség tagjául Hevesbe rendelve, (ily megbízatása azelőtt is

lehetett táblabírói tiszténél fogva) azután a soproni országgyűlésre követül választván. Hogy volt a megye megelégedve Gyöngyösi követségével? adatok híjában nem mondhatni meg, de úgy látszik, népszerűsége nem gyarapodott általa. Ugyanis a rákövetkezett tisztújító széken (1683) a megye annyira ellenzékbe tette magát a főispánnal, b. Andrássyval, hogy az általa alispánságra kijelölt három egyént egészen mellőzte, s a maga három jelöltjéből választott e főhivatalra. Gyöngyösi a főispán jelöltjei közt volt — s bukott. — Hanem ettől fogva nőttön-nő emberünk népszerűsége. 1685-ben kétszer küldik ki; előbb Caraffához, meg valami számvetésre a katonasággal. A következő tisztújításon (1686) elnyeri az alispánságot, melyről alig bír lemondani. Mint alispán (1687) egyszersmind követül küldetik az országgyűlésre; 1688-ban kétszer mondott le megyei hivataláról, de csaknem erőszakkal megmarasztják; így minden évben 1693-ig, a midőn sikerül nyugalomba vonúlania. A hét évi alispánság után másik hetet köz-hivatal nélkül tölt, de 1700-ban s attól fogva haláláig (1704) megint ő az első alispán. Halála éve bizonyosabb mint születéseé, mert az 1704-ik jegyzőkönyv, melynek Dugonics *szavait* látszik fordítani, szeptember 30-áról azt mondja, hogy „Gömörvármegyének érdemes alispánja Gyöngyösi, a mult napokban vett búcsút a világtól“ — s akkor helyette nem utódját választották meg, hanem hivatalánál fogva helyettesítették a másod alispánt; utódja csak e szept. 30-iki tisztújító széken választatván meg. Ha Gyöngyösi nem a mult *napokban*, hanem például a mult *évben* halt volna meg, egyszerű helyettesítés helyett azóta új választásra került volna a sor.

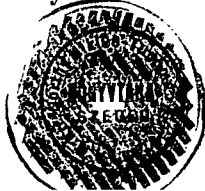
E szembetűnő gyarapodása Gyöngyösi népszerűségének a megyei közpályán lehet becsületes jellem, értelmi fensőbbiség, tapasztaltság, hivatalos buzgalom, megnyerő viselet stb. eredménye: de lehet az is, hogy az uralkodó közvéleményben fordulat állott be Gyöngyösi javára, s fordulat ő magának is politikai színárnyalatára nézve. Nevetséges volna az akkori megyei életben oly oppositíót keresni főispáni és megyei párt közt, minő későbben kifejlődött; de azt talán föltehetjük, hogy a választók hazafisága *egy* nüansszal különbözött a kinevezőkéttől, s maga Gyöngyösi, mint első bukásából sejtethetjük, ez utóbbi ajtón nem bírt vergődni népszerűségre. A kormányférfi Veselényit (kinek titkos hazafi törekvéseit sűrű fátyol fedte a közönséges szemek elől) a *hivet* híven magasztaló hű *komornyik*, a Murányi Venus költője, megyei szolgálatra *kinevezve*, úgy látszik eleinte nem volt kedves ember azon, bármily halvány ellenzék előtt, mely később is jelét merte adni függetlenségének, hogy elvesse a főispán jelöltjeit. De némi fordulatnak kellett beállani a költő politikai viseletében, minek kulcsát legjobban kezünkbe látszik adni egyik művének a sorsa, melynek czíme *Palinodia*.

E görög szó *visszaéneklést* jelent, megczáfolását énekben annak, a mit a költő másszor zengett; visszavonását a magasztaló vagy ócsárló költeménynek. Gyöngyösi a klasszikai (legalább latin) irodalom nagy kedvelője, bizonyosan ismerte e szónak ily értelmét, tudva és szándékosan használta így. Hiszen Horác versei közt is fordul elő palinodia, melyben visszavonja előbbi gúnyos bántalmait egy nő irányában. — Gyöngyösi az 1681-iki országgyűlés alkalmával egy költeményt írt volt az új nádor Esterházy Pál tiszteletére, melyben

„a maga gyámoltalanságán kesergő Nympha“ az az Magyarország a „kardos griff (Esterházy czimere) oltalmába folyamodik.“ Akkor ezt nem nevezte palinódiának; ellenben négy sor dicsőítő latin verset írt hozzá, az Esterházy griffre, s bókoló ajánlólevelet a nádorhoz. — Nem találta-e később valósulva a „kardos griffhez“ kötött reményeit? elég az hozzá, Gyöngyösi nem sietett e munka kiadásával, s midőn végre 1695-ben kinyomatta, elhagyta belőle az ajánló levelet, el a griffet magasztaló latin verseket; el a költő saját *nevét*; ellenben a főcímet így változtatta: *Palinódja. Prosopopoeia Hungariae.* (Vissza-éneklés. Magyarország személyesítése.)

Miért nevezte palinódiának, holott a költemény szövege ugyanaz maradt, minden lényeges változtatás nélkül? Semmi józan okot nem gondolhatni, egyebet annál, hogy *megbánta* e költeményt, szerette volna visszavonni egészen, de mivel kéziratban el volt terjedve, el nem nyomhatta; hogy hát mégis láttassa véleménye fordultát: a *palinódia* szót függeszté elébe, s ajánlólevél, latin magasztalás és saját neve kihagyásával bocsátá nyilvánosságra. Talán csak személyes neheztese volt Esterházyra; de az is valószínű, hogy e fő uraság nem igen vala népszerű a megyei közvélemény előtt, melylyel Gyöngyösi most már kézen fogva haladt, és hogy a kardos griff nem úgy kardoskodott az ország mellett, mint Gyöngyösi, mint az alsóbb nemesség, mint a megyei hazafiság várta.

E fordulat költőnk viseletében még inkább szembe-tűnik, ha összevetjük két fő munkáját: a „Murányi Vénust“ és „Kemény Jánost.“ Az első mint láttuk, 1664-ben, az utóbbi 1693-ban jelent meg. Mindenik előbb készült, de Kemény a Vénusnál kétségkívül utóbb.

Már a tárgy választásban észre vehető a különbség. Amott Veselényi, mint Ferdinánd híve, s a Murányi vár elszakadása Rákóczytól; itt erdélyi dolgok, erdélyi fejedelem magasztalása. Mintha Gyöngyösi a közvélemény ama felét is meg akarná nyerni „Kemény“ által, mely épen nem rajong vala a Murányi költeményben kifejezett eszmékért. E különbsége a két tárgynak határozottabban színeztetik a felfogás, jellemzés, előadás által. „Murány“ hőségét amaz erénynyel ragyogtatja költőnk leginkább, melynek mai neve: loyaltás; maga is ez érzelemtől van áthatva. „Keményben“ erdélyi fejedelmet magasztal, nemcsak a Barcsay ellen *pártütő* főhőst, hanem a második Rákóczy Györgyöt is. A murányi költemény egyenesen kárhoztatja a Rákóczyhoz szító magyarságot, azon első Rákóczyhoz, kitől a „békeség teherbe esik, s tőle nem reméltett háború születik, Ferdinándra s *reánk* hada készítettik“ . . . mire aztán: „felzendül a föld, s pártütések esnek, királyához marad hűsége kevesnek; Rákóczy György mellé Erdélybe repdesnek“ — minek eredménye az, hogy „végtére országunk maradt kis rongya is tékozzatik“ — úgy hogy a költő feljajdul: „veszni tért kis hazánk, forgott mely sok koczkán!“ — és erős invectivában tör ki a magyarok ellen:

Oh! a régiektől elfajúlt nemzetség!

Híredben, nevedben korcsosult nemesség!

Heában rögzött meg a vad erkölcs benned,

Az ujságok (lázongás) nélkül nehéz már ellenned.

Nem nevel semmi jót az ujság-követés,

Szívmaró, s félelmes a gonosz pártütés.

Ellenben: „igaz királyunknak alig volt oly *híve*, mint a Veselényi *tökéletes* szíve“ stb. Ugyane Rákóczynak a fiát „Kemény“-ben, nem számítva azon magasztalásokat, melyek a költő által egy hírmondó szájába adatnak, s hol többi közt így dicsérteti a fejedelmet:

. . . . mint Turnusnak, olyan keménysége;
Dicsőségre vágyó szíve nemessége,
Nem ijeszti semmit dolga nehézsége,
Ha hal is, csak légyen jó hírt szülő vége —

nagy szívnek mondja, mely „ég a szép dicsőség lángjával; Hectorként küszködni nem szűn bajnokával“ s mielőtt elesik:

Megfesti a földet kiontott vérével,
A gyulai mezőn sebesült testével,
A hol sok pogánt ölt tulajdon kezével;
Maga is elfogyván akkor vett sebével.

Igaz, hogy mind ez a Rákóczy, mind Kemény, török ellen csatáznak, az utóbbi épen német segélylyel s így azt lehetne mondani, hogy költőnket régi sympathiái vezérlik e két fejedelem magasztalásában: de nem lehet észre nem venni, hogy az irónia, mely a „Murányi Vénusban“ az erdélyi párt ellen volt irányozva, itt a német hadak ellen fordul, s Kemény bukása leginkább ez utóbbiak megbízhatatlanságának tulajdoníttatik. Leírja ugyan pompásan Montecuculi hadait a *mustrán*, szép sereg, jól fegyverzett, jól fegyelmezett, de mindjárt utánna veti gúnynyal:

Immár is madarát a győzedelemnek,
Mellyesztik, noha még sok híjja van ennek!

A mint hogy a következés meg is mutatja. Kéményt a segítő hadakba vetett bizodalma jégre viszi; Montecuculi húzza, halasztja, kerüli az ütközetet, vagy mint a költő, nyilvános sarcasmussal kifejezi:

A nagy Fábiusnak talán példájával,
Akara a német, mászkáló hadával,
Az ütközetnek távoztatásával
Diadalmaskodni!

Mondám, hogy az irónia Murányban az erdélyi párt ellen nyilatkozik. Szécsi Éva, Illyésházy Gáborné, Mária nővére, együtt lakik a várban, s ennek kulcsa, férje és Rákóczy nevében, őnála áll. Gyöngyösi nem tartja magát vissza némi gúnyos czélzásoktól az Éva és férje rovására, s a komikum is, melylyel a vár bevételét fűszerezni akarja, az ő rovásukra történik. Hű porkolábjuk csúnyán és bűnösen viseli magát Veselényi előtt, midőn ez ráíjeszt; Éva „öregasszonya“ pedig, mikor álmából fölverve a vár kulcsát akarják vele elhozatni, nem tudja felölteni zavarjában köntösét, úgy szaladgál sokáig „sokaknak láttára.“ — Ellenkezőleg Keményben, ama *fabiusi* hadak, Magyarországra

. . . . mikor béjönnek merő Achillesek,
Vágják a törököt, a nyelvek élesek.
Elcsapja hasokat azonban levesek,
Nyögve kullognak ki, s nem olyan mérgesek.

Mert:

Ha a magyar égből sokat bévehetnek,
Ritkák, kik halálos döggel nem fizetnek;
Régi koporsója országunk ezeknek.

Nem szaporítom az idézetek számát, mert ennyi is elég feltűntetni a különböző szellemet, mely Gyöngyösinek korábbi és későbbi művén előmlik. Azt azonban épen nem állítom, hogy költőnk egész lélekkel az erdélyi párthoz csatlakozott. Ha egyéb nem, az a fennmaradott adat is megczáfolna ebben, hogy fia, Gábor, épen a Rákóczy Ferencz zendülésekor vesztí el megyei jegyzői hivatalát; meg a költőnek Koháry Istvánhoz intézett ajánló-levele is, melyben (ne feledjük: kinek ír) a Tököli felkelést kárhoztatva emlegeti. Azt sem állítom, hogy feszült lábon állott volna a főispánnal. Andrássyval, kinek még 1700-ban is bemutatja hódolatát egyik ajánló levele által. Gyöngyösit én ama hazafiakhoz számítom, kik, az alkotmány érdekében, reménynyel néztek az erdélyi ellentállásra, anélkül, hogy csatlakoznának a mozgalomhoz. És egy Lobkovitz-Caraffa világban mi is lehetett volna egyéb?

Így, a fennlevő kevés adat s önmunkái után megkísértve némi fogalmat nyujtani Gyöngyösi jelleméről a köz irányában: áttérhetünk magánéletére s viszonyaira, bár e tekintetben még kevesebb adat áll rendelkezésünk alatt. — Vallására nézve Gyöngyösit r. katolikusnak bizonyítja egyik munkája: a „Rózsakoszorú.” De türelmetlenségnek semmi jele munkáiban, még anynyi se, mennyit a türelmes, felvilágosodott, az üldözést nyiltan kárhoztató Zrínyi nagy műve rúgói közé felvett. Nála ugyanis isten a magyar népet többi közt azért ostromozza a török által, mert „gyönyörködnek különböző vallásoknak” — Gyöngyösinél még ennyi jelét sem találtam a felekezetestességnek, s munkáiban — az egy Rózsakoszorút kivéve — általán kevés a vallási vonatkozás.

Pártfogói s az általa tisztelt egyének irányában, mint ajánló leveleiből s munkáiból kitetszik, a kor szokása szerint, épen nem fukar a tömjénezésben, sőt áradoz a magasztalástól. De azt is ismételve kimondja, hogy a *születés* maga nem érdem, sőt mint Palinódiája esetéből láttuk, ki is merte olykor mutatni neheztelését a magas ranguak ellen. Így jelleme szolgainak nem mondható.

Nemesi osztályból származtát mind kora ifjontan Veselényi szolgálatába fölvétele, mind megyei hivatalai, mind birtoka és birtokképesége eléggé mutatják. Szécsi Máriától ajándokul kapott egy Babaluska nevű falut, és azt bírta 1659-ig, a midőn Koháry István (a költő) kiváltotta tőle 1200 forinton. Az egész eljárás úgy történt vele, mint nemesi birtokkal. Házai voltak, mint előbeszédei s ajánló levelei költéből kitetszik, Csetneken, Krasznahorka-Váralján és (Toldy szerint) Ochtinán, melyek közül az utolsót és az elsőnek helyét ma is kegyelettel mutogatják az ottlakók. Neje Békényi Zsófia, hihetőleg pelsóczy (mindenesetre gömöri) birtokosnő, mivel ottan ügyvédekét vall. Házasságát költőnknek Dugonics nem tudom mi alapon teszi épen 1653-ra, mivel forrást nem nevez. Egy fia említettik csupán: a fön-
tebbi Gábor, de házasságuk több gyermekkel volt megáldva, mert már „Vénusát“ nagyobb részint „úton, s sok *értetlen csöcsömők* kiáltásával zajgásokkor“ írta, kik közül a nagy rész életben is maradt, mert Andrássy főispánnak (a Charikliához írt ajánló levelében, 1700) úri jóakaratába ajánlja „gyermekkeit“ is. E szerint, úgy látszik, patriarchalis családi életet élt az agg költő; bár hivatala és *beteges* állapota, melyről panaszkodik, gyakori nyugtalanságot szerze neki. Már Vénusát, mint főnebb

érintők, „nagyob részét úton“ írta, a „stubnyai hév-vizen“ fejezte be, hihetően nem pusztá mulatságból, hanem egészségi szempontból időzvéen ott. Koháryhoz intézett ajánló levelében (1690) „a munkát gyengén győző egészségtelen öregségét“ említi, az Aporhoz adott-ban (1693) „tántorgó öregséget“ alkalmaz magára egy latin idézetből, s ugyan ott alább „törődött öregségével“ menti magát.

De mindez, amint főnebb mondám, akkor is megáll-hat, ha Gyöngyösit 4—5 évvel fiatalabbnak vesszük. Nem áll pedig ennek ellent Dugonics azon számítása, hogy Gyöngyösi 1640-ben lett Veselényi komornyikja — s hogy így, akkorra iskoláit végezve, legalább 20 éves-nek kellett lennie. Mert Dugonics azt, hogy költőnk ép a mondott évben került a füleki kapitány szolgál-atába, csak állítja vagy fölteszi, de nem bizonyítja semmivel. Mondja ugyan: „valamit Gyöngyösi István-ról írásba foglalok, *mindazoknak* alapja lészen azon jegyzőkönyv“ — (t. i. a melyet Szathmáry K. Miklós alispántól, Gömörmegye protocoluma kivonatául kapott) de ép e vallomása bizonyítja, hogy arra nézve, mikor kezdődik Gyöngyösi szolgálata Veselényinél *semmi adata* nem volt, miután képtelenség, hogy Gömörmegye jegyző-könyvbe vette volna azt, hogy a füleki (különben is nógrádbeli) vár kapitánya, kit fogad komornyikjául. Maga Gyöngyösi, a Murányi Vénus címlapján, időmeg-határozás nélkül nevezi magát ő *nagyságok* komornyik-jának; tehát annyi bizonyos csak, hogy Veselényi és Szécsi Mária házasságuk után, azaz 1644 után, viselte e bizalmas hivatalt. Ott volt-e már a megénekelt kaland idején, vagy azelőtt is — és micsoda minőségben Veselényinél: az Gyöngyösinek írásából ki nem tetszik,

s Dugonics semmi adattal nem bizonyítja. Házasságára nézve is, melyet Dugonics 1653-ra tesz, csak annyit látok igazolva, hogy 1659-ben már házas ember, akkor történvén a főnebb érintett ügyvédi vallomás, a jegyzőkönyv szerint. Mindazáltal Dugonics hozzávetését a házasság évére nézve megállhatónak tartom, a „Murányi Vénusból“ vett okokkal, melynek immár keletkezési idejét akarom vizsgálni.

Gyöngyösi e költeményt nem írta mindjárt a megénekelt esemény után. Sőt annyi idő jött közbe, hogy megfeleldhette annak évét, 1646-ra tévén, a mi világosan 1644-ben történt. E feledékenység arra is mutat, hogy nehezen volt költőnk akkor még Veselényi oldalánál: csak később, másoktól hallotta elbeszélni. Ha maga részt vesz, ha saját élményeihez köti annak emlékezetét: hogyan vét vala el két egész esztendő? — de nem is írta *kevéssel* a kiadás előtt (1664), mert címlapján megjegyzezi: „melyet írt volt . . . mostan pedig, újabb megjobbításával a verseknek, kibocsáttatott és nyomtattatott.“* Továbbá nem írta egy huzomban s rövid idő alatt, mert szintén maga szavai ezek: „addig toldozgattam sokszor félbenszakasztott munkámat, hogy sokára mégis *újonnan* felvett pennámmal a dolgon végig *ballagtam*.“ Oly időszakra kell tehát tennünk, mely mind a leírt kaland, mind a kiadás évétől távolacska esik: legalkalmasabban 1653—59 közé. S íme

---

* Dugonicsnál a mű első kiadásának éve 1674. Ezt Toldy sikeresen lerontja az által, hogy akkor már se Veselényi s Szécsi Mária nem élt, s így művét Gyöngyösi nekik nem ajánlhatta. De nem történhetett-e, hogy művét az ajánlással, megküldötte rég azelőtt kéziratban nekik; s most (1674) a kéziratot, ajánló levelestül, csak kinyomatta? Toldy sem hivatkozik az eredeti kiadásra.

talál: egyfelől az, hogy Zrínyi és Liszti megjelent munkáinak (1651, 1653) hatása buzdította a megkezdésre, másfelől az, hogy „sok értetlen csöcsömők” zajgása közt folytatta és végezte be költeményét.

Mert épen 53-tól 59-ig szaporodhattak leginkább az „értetlen csöcsömők.”

Ha Zrínyi példája ösztönözte a „Murányi Vénus” szerzőjét költői művek írására: fájdalom! az alkotásban, s mind abban, a mi fő, sokkal inkább Liszti krónikás modorát követte. Zrínyi alkotó nagy erejével, Gyöngyösi nyelv-rhythmusbeli bájával, megteremhetett volna a magyar eposz, már két századdal ezelőtt, a minek Gyöngyösi behízeglő és népszerű külsőségei mellett, kiszámíthatlan eredményei lehetnek volna az elbeszélő költészet fejlemére a mult század folytán s a *belform*a iránti érzék gyarapítására. Mert nem kell hinni, hogy az oly magas költői tulajdonok iránt is, minő az alkotás *egysége*, formabeli *telje* és *kerekded volta*, csak néhány művészi léleknek volna fogékonysága: benne van ez az emberi természet alapjában, mint a köznép meséi, mondái, balladái bizonyítják. S ha Gyöngyösi ép annyi erővel, bájjal, könnyűséggel és magyar ízzel a külső előadásban, a benső alkotás nagyobb tökélyét, a mese és cselekvény fejlődetes kerektségét, a jellemek határozottabb és egyéniebb rajzát párosítja: nem tudom elhinni, hogy ezáltal művei kevésbbé lettek volna népszerűek.

A mint hogy Zrínyi kapósságának sem e tulajdonok voltak ártalmára; hanem többnyire zord, rhythmustalan külső, s a nyelv szabados összeforgatása, mely sok helyütt egész a magyartalanságig ment.

Gyöngyösi a compositióban nem vitte tovább az események némi csoportosításánál (Gruppierung). Hogy nyersen és pusztán a történt dolgokat adta volna, mint Tinódi, történeti rendben: nem lehet mondani. Volt neki bizonyos terve az összeállításban. Csak hogy ez még távol esik a költőileg kerek és egységes munkatervétől. Munkáinak egyes részei egy-egy ily eseménycsoportot képeznek. Így a „Murányi Vénusban“ az I. rész a körül csoportoz, miként gyúlad Veselényi szerelemre a még nem látott Szécsi Mária iránt. A II. rész a szerelmet kölcsönösen teljességre érleli. A III. rész az eredményt adja elé: Murány várnak Veselényi kezére játszását. „Keményben,“ az I. könyv a hős (Kemény János) szerelmét Lónyai Annával, az eljegyzésig; a II. könyv tatár fogságát, melyből leginkább jegyese áldozatkészsége által szabadul ki; a III. könyv egyéb viselt dolgait, fejedelemségét, halálát a csatatéren.

Költői érdeket az alkotásnak nemcsak az elbeszéléstől idegen, mythologiai vagy történeti epizódok, úgy a hogy beillesztése, hanem (péld. Murányban) az által is igyekezett adni, hogy hőse kedvéért mozgásba teszi az Olymp isteneit. Hősei és a velök viszonyban lévő személyek szájába *beszédeket* ad, közöttük *levelezést* költ; melyek ugyan mind Gyöngyösiéi s az érzelmeket, indulatokat nem tudják egyéníteni, se drámailag fokozni: de általánosságban olykor jól festik. Jellemalakjai csak külsőségekben különböznek egymástól, de bensőleg ugyanazok; például a szerelmes Veselényinek szakasztott mássa a szerelmes Kemény. Azaz mindkettőben Gyöngyösi előhordja, a mi szépet tud mondani a szerelemről, s olykor, azok nevében bizonyos lyrai hangulatba játsza magát, mely nincs hév, áradat, bensőség nélkül

és könnyen ragadja magával az olvasót. E lyrai ömlés az leginkább (bár sokszor helyén kívül használva, tulajdonképpen úgy, ahogy oda nem illő dissonantiákkal zavarva) ami Gyöngyösit, kortársai szemében költővé s kedvencezé tette; nem, mint sokan tartják, pusztán külső leírásai, mythológiából vett képei s idézetei, meg a nyelvnek, verselésnek bája s magyaros zamatja. S meg kell vallanunk, Gyöngyösi, bármily gyöngye mint elbeszélő: ebben az egyben, t. i. alanyi hevömlésben — ma is valódi költő. Egyes emócióit bátran tehetni Balassa Bálint egy-egy darabja mellé, sőt az újabb nyelv, nagyobb előadási ügyesség által fölérjük is. Gyöngyösi nem volt a gépi technika embere (hiszen a földolgozásban nem is értett hozzá) sem a száraz tudományé: ő lelkesedik írása közben; színt, életet ad a szónak, szárnyat fűz a gondolatnak és sokszor repül jóval magasabban a közönségesnél, noha, tapasztalás után, mindig féltünk kell a lepottyanástól.

E melegség, könnyen hangolhatóság, teszi lényegét Gyöngyösi Költészetének, s ez fejt meg úgy erőnyeit, mint hibáit. Szeme, a hevülés jobb óráiban, ragyog s megélesül a természet jelenségei iránt, szavai képekké válnak, ajakán árad a rhythmus, nyelve új fordulatokkal, szokatlan, de mégis jó-magyar kifejezésekkel terhesül meg, s az esetleg tollába ötlött tárgyon egy nadály szívósságával csügg s addig ott nem hagyja, míg minden oldalról ki nem facsarta, mint a citromot. Ezek művészi rendező elme kormányja alatt jó tulajdonok, de Gyöngyösinél ép a kormány hiányzott leginkább.

Mondám: az esetleg tollába ötlött tárgyon. Mert Gyöngyösi alkotásának egyik idomtalan kinövése épen abban áll, hogy egy-egy tárgyat, egy-egy képet vagy

gondolatot, mely elbeszélése folyamán esetleg előbukkan, megragad, és mintha iskolában feladott thema volna, ír róla, bőven, a mennyit tud; már a mikép a tárgy s egyéni hangulata hozza magával: vagy pusztá elmélkedést, vagy színezett descriptiót, vagy más oly költeményt, mely mint egy különálló, az egészhez alig kapcsolt rész, akasztja meg az elbeszélést. S ilyenkor többnyire *kitesz magáért*, belehevül a magának feladott themába, s nem tágit, míg ki nem fárasztja magát is, az olvasót is. Eposzait ily themák csoportjára lehetne elosztani. Például a „Murány“-ban (apróbb kitéréseket mellőzve) mindjárt elől 1. kívántatik a *hír* leírása. 2. Szózat a *pártoskodás* ellen. 3. A *szerélem* leírása, *példákkal*. 4. Irassék le *Cupido lakása* stb. „Kemény“-ben: 1. kívántatik *hős levél* (heroida): „Lónyai Anna levelet ír tatárfogságban sínlő jegyesének Kemény Jánosnak.“ 2. Irassék *echós* vers: „A buslakodó Keményt vigasztalja a Viszhang“ stb. Elmélkedések, leírások és több efféle, minden nagyobb elbeszélő költeményben fordulnak elő, de sehol oly gyakran, s annyira csupán *magukért*, csupán *ad vocem!* illesztve be, mint Gyöngyösinél.

Ez előszeretete ily themák, ily kitérések iránt annyira uralkodik Gyöngyösin, hogy képes érette a felvett hangulatot megszakítani. Csak egy példát hozok erre. Midőn Veselényi kevesed magával be akar lopódzni az ellenséges Murányba, egyik hadnagya út közben le akarja beszélni a nyaktörő vállalatról. Veselényi „mord tekintettel“ — „dorgálja“ a gyávát, de egyszersmind alkalmat vesz, ily hangulatban, elmesélni neki a Páris ítéletét, eleitől végig, hogy megbizonyítsa: kitartás kell a szerelemhez.

Ily modor aztán könnyűvé, de egyszersmind léhává teszi nála a *jellemzést*. Ő nem gondolja át jellemeit, eleitől fogva végig, s nem látszik törődni azzal, hogy cselekvéseikben következetesek maradnak-e vagy sem. Ő a történeteket adja egymásután, csak arra ügyel, hogy minden beálló fordulatnál az olvasót előkészítse a változásra, vagy hőse ilyen vagy amolyan viseletét reflexiókkal, példákkal stb. igazolja. Itt aztán bezzeg hasznát veszi amaz ügyességnek: themaszerű feladványaira bőven, a tárgy minden oldalát ürgetve-forgatva, megfelelni. Például ha Kemény János nem mer szembe szállni az ellenség túlerejével s annálfogva húzza-halasztja az ütközetet: költőnk előáll és elmélkedik arról, mily szükséges hadvezérben az óvatosság; ha ellenben vakon neki megy a bizonyos veszélynek: akkor a hősi bátorságról, a hazaérti önfeláldozásról, az élet megvetéséről tart magasztaló beszédet. Így hősei soha nem jöhetnek oly következetlen helyzetbe, hogy Gyöngyösinek bő készlete ne volna mentségükre vagy tettök magasztalására, miután ritka oly vétség, melyet bizonyos szempontból mint erényt ne lehetne magasztalni. Hogy ily módon a valódi jellemzés porba esik, mondanom sem kell.

Alkotás, jellemrajz dolgában nem sok tehát az, a mi dicséretet mondhatnánk Gyöngyösiről, kivált oly előpelda után, mint a „Szigeti Veszedelem.“ Nem is érne e célra semmit, elmondani kivonatban két fő műve: a „Murány“ és „Kemény János“ meséjét, mert ezekben, mint főnebb előadám, legfeljebb némi csoportítása van az (igaz vagy költött) eseményeknek, s nem sajátképeni compositió. De itt-ott a jellemzés mutat egy-egy vonást fel, mi előttem azt bizonyítja, hogy

Gyöngyösi, ha ide fordítá vala figyelmét, ha a jellemrajzolás tanulmány tárgyává teszi, ha nagyobb gonddal dolgozik e tekintetben, szerencsésen tudott volna jellemezni. Hogy példákat említsek, Veselényi gyöngéd udvariasságát hozom fel, midőn kedvesét palástjára ülteti le, mert a „sűrű köd hullatván harmatot, megnedvesítette a szép pázsit hantot” — és oly igazi, oly a helyzetből fakadó szavakkal mondja neki:

Boldog az az óra, melyben láthattalak!

Sok óhajtasomra ide várhattalak,

Ismeretlen szolgád kezén foghattalak

Özvegy palástomon megszállíthattalak!

mely vonással szépen egyezik később ama lovagiasság, a mint a vár titkos elfoglalása által meglepett és megijedt Évát, Mária testvérét, bátorítja és vigasztalja, úgy hogy e két vonással tökéletesen élénk állítja Veselényit, mint lovagias férfit. Az a kár, hogy efféle vonások gyéren, s mintegy a költő öntudatán kívül fordulnak elő, s tán egyrészt anecdotaszerűek, mint az a másik, melyet Gyöngyösi minden scrupulus nélkül elmond, nem gondolva vele, hogyan illik „Venus” bájaihoz s mi csoda nem szép képzeteket költ fel általa: tudniillik, hogy Murányban *vérhas* uralkodván, Mária e betegségben szenvedőnek tetteti magát s orvosszereket kér Évától, hogy elámítsa szerelmi kínjának valódi oka iránt.

Gyöngyösi nem írta e munkát *hőskölteményi* praetensioval. Noha a Murány kezdete, az istenek tanácsa, a Veselényi szerelmét fölgerjesztő s célra vezető hatalmak ez állításomat megczáfolni látszanak; noha Keményben sok a harcias-részlet, a hadak leírása és ütközetek rajza: még is azt mondom, hogy a költő előtt nem

lebegett egy Virgil-féle epopoeia, hanem legföljebb ovidiusi elbeszélés. Zrínyi a *fönségre* irányzott művével: Gyöngyösi csak a kellemre. Már választott tárgya: mindig és mindenütt a *szerelem*: eléggé bizonyítja állításomat. Gyöngyösi a *szerelem* költője. Murányban ez a mozgató hatalom; Kemény Jánosban ez foglal el legnagyobb részt. Amaz ókori regény, a Chariklia, melyet Gyöngyösi már agg korában nem röstelt átdolgozni, ezen fordul le; tankölteménye a Cupido, szerelmi csábgyógyszere akar lenni, de maga is oly csábos gyógyszer, hogy a költő jónak látta művét kéziratban megtisztogatni utólag. Ha a „Daedalus temploma” övé, ebben Ariadne, de kivált Pasiphaë szerelme túlságosan is mellettem bizonyít: úgy hogy méltó vezekléssel fordítja a költő a „Rózsakoszorúban” földi szerelmeit amaz égire, a szűz anyához s kereszten függő istenséghez. — Ne keressünk hát Gyöngyösi műveiben egy oly magasb világeszmét, a minő „Sziget Ostromá”-nak alapúl van vetve; az ő elbeszélései nem léledzenek oly magasra.

Toldy a magyar *verses regény* kezdőjét (vagy folytatóját) látja benne. Méltán, ha választott tárgyait, ha a mozgató alapeszmét tekintjük, mely nem más, mint a *szerelem*. De kevésbé érdemlik a *regény* nevet, ha a compositiót nézzük, mely nem tud kikerekedni, s a jellemzést, mely nagyon hiányos. A utóbbi nem is volt erős oldala a régi regényeknek; de a szerkezet némi szövevénye — bonyolódás, kifejlés — mindig megvolt, mióta regényes műveket írnak: a régi görögök ilynemű kísérleteiben úgy, valamint a középkoriakban, melyek XVI-ik századbeli magyar átdolgozásait költőnk ismerte. Ezeket akarta-e utánózni? Nem hiszem, mert akkor nem választ oly tárgyakat, oly események

leírását, hol a szabad költés annyira meg van szorítva, mint akár a Vénusban, akár Keményben. Mindenik egykorú esemény: tudja, hallja, beszéli minden ember, a költő nem ferdíthet semmit, szemtanúk czáfolnák meg. Így is van dolga a hitetlenekkel: „Az olvasóhoz“ (Keménye elé készült előszavában) váltig mentegeti vagy igazolja magát költeményes dolgok belé vegyítése miatt. „A poesist is követtem — úgymond — ezen verses históriácskámnak (Kemény) dispositiójában, azért szaporítottam azt holmi régi fabulás dolgoknak, hasonlóságoknak, és más efféle leleményes toldalékoknak közbevetésével, a kik nélkül a *história* és abban levő dolgok *valósága* végben mehetett volna ugyan, mindazáltal azoknak nagyobb ékességére és kedvesebb voltára nézve inkább tetszett azt az említett dolgokkal *megszínlennem*, mint azok nélkül. *Tinódy Sebestyén módjára* csupán csak a dolog *valóságát* fejeztem ki, a versek együgyűségével.“

Higyük el, Gyöngyösi szavára, hogy ő nem akart egyebet írni, a dolgok *valóságát* tekintve, mint *históriát*, de azt kellően *megszínlenni* fabulákkal, s ebben térni el Tinóditól. Nem hiába hivatkozik (s épen nem gúnyosan hivatkozik) ez elődjére, ki, úgy látszik, még az ő korában is elég népszerű volt arra, hogy Gyöngyösi egy részben követőjének vallja magát. És követte nemcsak abban, hogy a dolgok „*valóságát*“ a „versek együgyűségével“ (azaz költői átalakítás nélkül) fejezte ki, hanem abban is, mi egyik főoka volt Tinódi kelendőségének, hogy magával *egykorú* eseményeket ragadott meg, olyat, ami úgy szólva napi tárgy volt, mely frissen él vala még az emlékezetben, s mely a korbelieket leginkább érdekelte. Ilyen volt a murányi kaland: ilyenek az erdélyi hős viszontagságai. Nem annyira *regény* tehát, amit

költőnk ír, mint novella (új esemény) a szónak első, eredeti értelmében.

Tinódi modora felfrissítve, „megszínelve“ — a régi s az új, — a hagyományos alap és az egyéni szabad működés: ime másik titka Gyöngyösi népszerűségének. Zrínyi úgyszólván szakít a multtal, a magyar költészet multjával; a verses históriáktól egy hatalmas ugrással az epopoeia csúcsára szökik, a rhythmus megszokott kellemét a gondolat merész fönsége váltja fel, mely körül a századokon át bizonyos költői formába verődött nyelv töredékei úgy hevernek, mint titáni kézzel összehányt szikladarabok. Gyöngyösi magába szedi a hagyományt, vérévé teszi, áthasonítja; az egykorú olvasó feltalálja benne mindazt, a mi elődeiben tetszik, és még valamit, mely a költő egyéni sajátja; régit és újat: a hűséget ahhoz, a szabadságot ebben. Külön *népiesről* még szó sincs: a mi nemzeti, az népi is; az elemet költőnk úgy olvasztja magába, hogy sehol meg nem látszik a forradás; még a hol *tudós* költőnek mondaná is valaki, hol klasszikai tudományát találja föl: ott is érezzük amaz elem lüktetését.

Zrínyi megelőzte korát, de nem hatott rá; Gyöngyösi *megtalálta* a magáét, és előbbvitte.

Miben? . . . .

Könnyű ezt kérdeni, most, mikor ránk nézve mindkettő, Zrínyi és Gyöngyösi, avúlt régiség, azon különbséggel, hogy a mi ez utóbbinak erős oldala volt, az már rég beolvadt nyelvbe és irodalomba, többé nem tekintjük mint az *övét*, hanem mint közös mindnyájunk sajátját; míg az első még egyre ott áll zordon fenségében; arra nézve, mi benne jeles, nagyszerű: nem követve, meg nem haladva, utól nem érve senkitől.

Gyöngyösi jó tulajdonit megette az idő, hanem gyarapodott is belőlök; ez volt sorsa. Mivelő szellem volt, tovább egy századnál, épen a kor embere, szükséges láncszem a fejlődésben. Ne sajnáljuk tőle népszerűségét.

Ama kérdésre annál bajosabb megfelelni, mert röviden nem, csak nagy részletességgel lehetne, ami e vázlatnak messzi meghaladná határait. Mindazáltal teszünk egy kísérletet röviddé vonni össze észleleteink eredményét Gyöngyösiről.

Főntebb kijelöltük a szempontot, melyből tekintve Gyöngyösi ma is — költő. Ez ama áradat, maga az író kedélyében, melyet ép ezért *alanyinak* neveztünk. Most kiegészítem: Gyöngyösi *alapjában lyrai költő* volt. Ezt tudtomra még nem mondotta ki senki: de aligha nem érezte akárhány olvasója. Benne az eposzi tulajdonok sokkal alantabbi rendűek, hogysem őt kiválóan epicusnak ismerhetnők. Alkotni, jellemzeni nem tud, csupán a leírásokra van éles szeme.

Ellenben lyrai oldalát tárgyának mindig megragadja, objectiv csak annyiban, hogy mást beszéltet. Ilyenkor igazi elemében látjuk: legszebb helyei ezek. Dallá olvad az elbeszélés, a párbeszéd hősei ajkán. Maga is érzi, sőt egyhelyt kimondja ezt. Mikor Veselényi szemben van Máriával, a helyett, hogy a szerelem tördelt szavait adná szájába költőnk, s tárgyilag beszéltetné őket, így ír:

Le se veszi szemét szép ábrázatjáról,
Mint a saskeselyű mikor naphoz járúl, —
Örömet rózsákat szedne orcájáról,
Nem lehet: Énekét így kezdi szájáról:

Szívem rejtekének tündöklő csillaga!
 Helena szépségű kedvemnek világa!
 Felderült napomnak nálad van világa!
 S új fénynyel tündöklő est-világossága!

Hattyúi termeted mert, szívem, igen szép,
 Vagy is vidám, deli, egész testedben ép,
 Nyelved friss, eszed nagy, orczád is kedves kép,
 Magad kelletése szemeket fogó lép.

Ha rózsám szépségét kezdeném számlálni,
 A mi benne tetsző, azt mind feltalálni,
 Aki azt meghallja, tudom meg fog állni,
 Vagy, hogy többet halljon, nálam is fog hálni.

Méltán mondja, hogy *ének*; mert ez nem beszéd, hanem dal. És így dalolnak Gyöngyösi személyei, szóval és írásban; így ő maga, mihelyt fölmelegül. Természetes aztán, hogy e lyrai lendülésben kevesebb a tárgyilag jellemző, mint az általános emberi. A szerelmes beszéd olyanná válik, melyet *minden* szerelmes elmondhat: ez éppen lyrai jellem. (V. ö. Veselényi levelezését, beszélgetéseit Máriával, Keményét Annával, az echóval; Anna heroidját stb.)

Gyöngyösi e szerint, a megénekelt tények ujdonsága, kalandossága, történeti hűsége által gerjesztett érdeken kívül, úgy hatott korára, mint lyrai költő. Az általános érzelemnek adott alanyi kifejezést, oly melegen, mint előtte kevés, oly hangzatos formákban, mint előtte senki. Midőn tulajdonkép az irodalomban lyrai költés alig, — mondhatni nem is volt: ő elbeszélés álarczában a lyra hiányát pótolta. Tovább egy századnál — másfelet is mondhatnánk — majdnem egyedül ő volt az, kinek műveiben szépanyáink s déd-ükeink az általános emberinek lyrai kifejezését feltalálták. Nem csoda, ha népszerű volt.

E sark-tulajdonához járúl, mint szintén elmondám, éles szeme a leírásokban. E kettő: lyraiság és descriptióra nagy hajlam s tehetség, nem zárja ki egymást. Hiszen Byron ép ezekben bámultatik. Gyöngyösi leírásaiból, noha az idézet máris sokra megy, nem állhatjuk meg, hogy fel ne hozzuk a kovácsok descriptióját, kik a tatár fogságban Keményt megvasalják. Már a régiek csodálták e helyet, s Dugonics, Gyöngyösinek utolsó kiadója (1796) nem győzi magasztalni: Ime az eleve-nebb rész:

Hatan állnak elő kovácsok számából.

Vaspor szenyje ülte hizott pofájokat,
Szenek pozdorjája füstölte nyakokat,
Sok szikra csípdeste feltűrött karokat,
Egy-egy pöröly tölté befogott markokat.
Ritkúlt a szakállók csapdosó tüzekkel,
Éktelen homlokjok pörzsöllött szemekkel,
Orcájok varasúlt gyakor égésekkel;
Merő félördögök kormos személyekkel.

.....
Felgerjedvén a tűz, a szikrák ropognak,
Hevül a vas, arról a rozsdák pattognak,
Az erős kovácsok mellette forognak.

.....
A fúvó gégeje körül szít ez tüzet,
Pemete-botjával az hint reá vizet,
A verő pörölyhöz készít némely kezet,
Fogó szájától falt vasat némely vezet.

Hajnalszint mutat a vas setétsége . . . .

.....
A repülő szikrák dongnak a műhelyben,
Húnyt a nap; setéte van az éjszakának,
Fényes tüze látszik akármely szikrának
.....

Üstökös csillagot minden ütés csinál,
 Sok ugrosó szikra szökdécsel a kohnál;
 Tüzes lidérczekre éjen ha ki tanál:
 Itt minden fuvallás több szikrát ad annál,

mikor aztán a öt darabból álló vas kész:

Suhog rajtok a víz, melylyel megöntötték,
 Vége van a műnek, a pörölyt letették,
 Izzadt homlokjokat, nyakokat törölték.

Messze vinne példákkal mutatni meg Gyöngyösi érdemeit a költői szólam, nyelv, a rhythmus és rím emelése körül. Mindezekben ő hatalmas újító — de a réginek, a megszokottnak alapján. Dictiója képes, feltörekvő, közönséges dolgokat szépítve mondó, annyira, hogy néhol abbá a hibába esik, melyet a *precíz* szó jelöl; — mindamellet magyáros, egy-egy közmondás, népi fordulat visszasság nélkül olvad belé. Íme vagy két sor, dictióját izleltetni. A jegygyűrűnek: „küzködnek kövei az égi tüzekkel, Dulják azokat is ragyogó fényekkel.“ — „A nap sugáritól sebesült a felhő.“ — Anna arcza mikor elpirúl: „Olyan mint a gyenge papirosnak teste, kinn innét is látni, ha ki mit túl feste.“ — „Hamar-sarkú szerencse.“ — Ezek is (Kemény és Anna) kedveknek elszakadt lánczszemét még összeköthetik.“ — A tatár khánnak: „Meghízott a *szíve* kövér prédájával.“ — Midőn Anna sir: „Esőző szemével orcáját hintette.“ — „Egeket ostromló szíves óhajítás.“ — „Tulajdon vérének borúl biborába“ (az öngyilkos). — „Barátság nem tudó komor szegénység.“ — „Tapsoló szív“ (örvendő). — „Tolla vitorláját a szél hajtogatja“ (süvegnek). — „Kik a napot híjják fényekkel csatára“ (boglárok). — „Déllel játszó nap ragyogványi“ (délibáb). — „Tapsol a reménység örömmel szívekben.“ — „Dongnak

bogarai a vad Boreásnak“ stb. — Az efféle, Zrínyin kívül, szokatlan volt az akkori költészetben. Ép ily merész Gyöngyösi a mondatrészek összeforgatásban is, de Zrínyinél annyival szerencsésebb, hogy inversiói nem tetszenek magyartalannak. Volt már előtte is a költői szóforgatásnak bizonyos hagyományos útja; Gyöngyösi ez úton haladott tovább, míg Zrínyi egész önkénnyel forgatta össze a mondat részeit: (pl. „Földre megtompítván esék maga vasát“ t. i. a dárda, Zrínyinél). Maga ugyan költőnk gyenge okot mond erre egyik előbeszédében. „Énnekem is esett úgy construálnom némely szokat, hogy a közönséges magyar beszédnek jó rendi ellen vagyon.“ És tette ezt, mint ugyanott mondja: „a versek *cadenciája* kedvéért.“ De hogy ez csak olvasói felfogásához mért mentség akar lenni; hogy tudta, érezte, mire való versekben az ily eltérés a közönséges stilstól, kitetszik alább, midőn oda veti, hogy az ilyenek: „a verseket ékesíteni szokták inkább, hogy semmint valami dísztelenségére szolgálnának.“

Nyelvre nézve felölelte az egész akkori magyar nyelvet, tájszavaival s mind avval együtt, mi a régi nyelvből tudomására volt. E részben a nyelvtanuló, a költő, még most is járhat hozzá iskolába. Szókötésben, hajlításban még újított is önkényileg, mint maga bevallja. Efféléket: „vágyni valamit“ (valamire h.) „guzslya“ (guzsalya), „ostromja“ (ostromolja) önkényesen csinált. Oly szók, melyeket e század elején újítottaknak mondtak volna, ő nála gyakoriak, mint: remény (-ség nélkül), hon (itthon helyett is), lak, dal stb. Ez utóbbit még Erdélyi is új szónak tartotta, a magyar népköltészetéről írtában. — De az *íkes* ígék iránti érzék már hanyatlik Gyöngyösinél.

Végre a rhythmus eleven érzéke egy akkori költőben sincs annyira kifejlődve, mint ő nála. Az úgynevezett sándorvers legmagyarabb formában nála mutatkozik. Sajátsága ennek, hogy rendszerint a közepén s végén van egy-egy nehéz ütem (tactus), a többiek, nem ugyan rendes mértékkel, de könnyen lebegnek. Gyöngyösinél már a gondolat e rhythmus szerint képződik: a kettő egy test, egy lélek elválhatlanul. A rím kéttagúságát ő állandósította meg, s gyakran talál szép rímeket; noha többnyire a képző és ragszócskák ismétlésével is beéri.

Gyöngyösi hatása irodalmunkra oly nagy, oly tartós vala, hogy még a múlt század végén is költők egész iskolája (élén Dugonics) állt elő, mely őt vallá mestereül. Nem akarom ez iskola ízléstelenségeit magasztalni: epicai formákban meg nem haladták, egyébben utól nem érték Gyöngyösit. De valahányszor a magyar költészet és nyelv oda jut, hogy idegen befolyástól lesz szükség menekülnie: mindannyiszor nyereséggel fordulhat vissza a néphez, s irodalomban Gyöngyösihez.

II.

ORCZY LŐRINCZ.

Ha a fővárosi közönség, nap heve által befűtött utcáiból, az Orczy-kert hűs árnyai alá, üdőbb levegőjére s kristály-forrásához siet: bizonyosan mindenre gondol inkább, mint hogy e kert egy régi jó magyar költő emlékezetével jöhet kapcsolatba, nemcsak névazonosság, hanem szorosabb viszonynál fogva is. Báró Orczy József, e szép kert alkotója, ki maga is verselt, fia volt ama Lőrincznek, kinek arczképét minap vették

lapunk olvasói. Ily szellemi örökség útján, a fiu szép iránti érzékét mintegy az apáé folytatásának, — az általa létrehozott gyönyörű kertet (minő akkor kevés volt az országban) mintegy kettejük közös művének tekinthetni; s a képzelet nem nagy csigázásával mondhatjuk, hogy e nyájas parkban a költő *Orczynak* szelleme leng körül, s az itt minden bokorból zengő fül-mile-dal, az ő emlékezetök hív fentartója.

Kivált az öreg Lőrincz báró — „egy kis kopasz ember, kurta dolmánykában“ — gyakorta jó én velem szembe, ha e pesti paradicsom árnyékos útain merengék. A csendes, nyájas liget, mely mintha épen a fővárosi zajból menekülne; e kellemes oáz, homoksivatagok közt, hol nem messze kellene mennünk, hogy egy *bugaczi csárdát* találjunk; e kert, hol több a természet mint a mesterség; e pár rozzant hajlék, mintha mondaná: „Bizony nagy hivság van a sok építésben,“ — szóval az egész környezet oly illő hozzá s költészetéhez. Még a háttér is, eme „nagy épület“ — egykor lelkesedés által a magyar hadi dicsőség iskolájául emelve, most kórvitézek tanyája, még ez is illő háttér oly férfiú életéhez, ki a *vitam et sanguinem* korában mindkettőt ifjú lelkesedéssel viszi áldozatul, mégis, élte későbbi szakán írott verseiben, a *dulce bellum inexpertis*ről zeng változatokat, s épen nem lelkesül katonai tapasztalásin.

Báró Orczy Lőrincz, fia Istvánnak, született 1718-ban. Rangjához illő nevelés után, egyike volt ama lángszívű hazafiaknak, kik a hét ellenség által megtámadott szép ifjú királyné oltalmára önkéntesen fegyvert ragadtak. Orczy jász, kún és hajdú ifjakból maga egy lovas ezredet állított ki. A hét éves háború megszűntével mint tábornok lépett ki a hadseregből, s 1764-től fogva Abaujmegye

főispáni helytartója, majd főispánja volt 1784-ig. Különösen a Tisza és mellékfolyói szabályozása körül sokat fáradozott, mint királyi biztos. Jutalmául ezen, s a hadi és polgári pályán tett egyéb szolgálatainak, három falut kért fel, királyi adományul, pénzért, de, mint verseiben panaszojja:

Három rongyos falut királyomtól kértem,
Drágán szabott árát meg nem fizethettem —

úgy látszik elesett azoktól. Hanem II. József, 1782-ben Sz.-István-rendje középkeresztjével díszíté. Örsi jószágá Hevesben, a Tarna vize mellett, volt rendes lakhelye, a miért neve barátai közt sokszor csak: *az örsi bölcs*. Meghalt Pesten (1789), de hamvai Örsön nyugsznak.

Költeményei közül a legrégebbek 1756 évszámmal fordulnak elő. De évszám nincs mindenik fölött, s így korábban is írhatta már. Maga említi, hogy némely verse, „álgyúzenés közt“ készült, s így már katonaságában foglalkozott költészettel. Munkái első gyűjteményét még 1763 körül sajtó alá készíté, de ki nem adta. A mit tőle bírunk, az csak később, Révay Miklós gondjai alatt jelent meg, két ízben. Első ily címmel: *„Költeményes Holmi egy nagyságos elmétől,“* (Pozsony, 1787); másik: *„Két nagyságos elme költeményes szüleményei“* (Pozsony, 1789), hol Barcsai az egyik „nagyságos elme.“ Egy-két darabja más gyűjteményben is jött ki, de azt mellőzhetjük.

A „Költeményes Holmi“ három első darabja mindjárt érdekes világításba állítja elénk a költő egyéniségét. Az első mintegy ajánló levél gróf Barkóczy Ferencz esztergomi érsekhez, ki őt versírásra buzdította. „Otromba hajdúra harangöntést bízál,“ így szabadkozik költőnk, a közmondás szerint. Aztán mit is írjon? megírtak már

mindent. Előszámlálja némi gúnnyal az ajakai végén, mennyi tudós könyv van már a világon. Hát meg mennyi elveszett Budán, Alexandriában stb., ez még jobban ijeszti őt az írástól. Azonbán, ha az érsek így biztatja: igen, derék s jó könyvek elvesznek, de

Megmarad élete Stilfrid-, Argirusnak,
Mását még árúlják Nyúl históriának,

ily értelemben nem bánja, ha ír is, jó lesz könyve: *hátszóttnak* (azaz mesének). De osztályozni sem tudja költeményeit, azok nem tartoznak semmi fajhoz:

Úgy vedd, mint találod: ez nem história,
Epen nem poéma, nem is elegia,
Oda vagy satira, nincsen titulusa:
Részeg poétának mázolt papirosa.

E bevezetés mind nem elég. Más kettőt ír még: „Ezen munkához” s „Ezen munkában foglalt versekhez.” Amabban egy szeretetre méltó tréfával elmondja, hogy nem félti ő könyveit a mostani bölcektől, hanem *régiektől*. Cicero, Seneca, Maro, Ovidius, Flaccus stb., az újabbak közül Pope, Voltaire s mások: ezekről retteg ő, hogy megtépik könyvét, mint a szajkót, kiki elveszi a maga tollát s „csak táblája marad e nyomorúlt könyvnek.” Hanem azért mégis neki biztatja, intvén: „pipát ne gyűjt-sanak veled; járj békével?” — „Vers! kit csak *természet* tud jól feltalálni, és nem a *mesterség* szokott hajigálni...” kezdi a másikat, s fél, hogy természetes, magyaros versei nem tetszenek, mert

Románs kell mostani asszonyi rendeknek,
Ki sok-rét írja le módját szerelemnek stb.

de vigasztalja magát, hogy majd csak akad valaki: „Ki házához viszen s feltesz *gerendára*.” Tehát nem a főrend, hanem az egyszerűbb emberek közt remél közönséget.

Ez önkicsinylő tréfák után ne gondoljuk, mintha Orczynak komoly célja nem lett volna a költészettel. Az érsekhez intézett prózai levelében, elmondva, miért nehéz magyar nyelven verset írni, ekkép folytatja: „látom, a németek szinte csak ezen esztendőkből kezdetek csinosabban írni és verselni. Azért én sem vesztsem reménységemet, s azt tartom, valamint a francziák nyelveket kipallérozták, egy század esztendőből fogva: a mi magyarink is fogják ezeket követni, s fogunk írni mind szépen, mind csinosan . . . Megvallom herczegségednek, én egész célom az volt ezen zavart írásomban, miképen *felébrésztethném nemzetünket írásra*. Mert meg kell vallani, sok tudós emberünk vagyon, de félénk.” — Vegyük ehhez a körülményeket. Faludy és Amade óta (kik szintén csak írtak, nem nyomattak) alig akadt figyelemre méltó a magyar költészet terén. Az egész XVIII. század, Orczyig, úgyszólván meddő volt költői termelésben — nagy hallgatás az, melyet ő megszakít. Ha kiadja verseit iratásuk idejében: ma nemzeti irodalmunk újjászületését nem Bessenyeitől, hanem Orczytól számítónk; ámbár így sem tagadható a nagy befolyás, melyet társas úton, s kéziratban levő munkái által is, gyakorolt az ifjabb nemzedékre, épen arra, melynek költészetünk új életre hozását köszönjük, s mely az irodalom történetében „franczia iskola” néven ismeretes.

Orczy, a kora műveltsége színvonalán álló férfiú, mint verseiből is kitetszik, nemcsak ismerte, de némileg követte is a franczia költőket. Boileaut, Voltairét gyakran említi, sőt fordít is belőlök. A vidor tanirány

és satira, mely költészetén átvonúl, leginkább francia példányokra utal. A *négy* rím és *hosszas* rím nyűgét is, a francziák példájára, ő kísérlette meg elhányni először: „Bárcsak — mond fentebb idézett levelében — a verset végező hangot ne csinálnánk oly sok betűkből. Ám, a francziák sem négy strófát (azaz négyrímű versszakot) nem számlálnak, sem pedig három-négy betűt nem kívánnak cadentiákra. Mi pedig el nem akarunk menni a régi szokástól: annyira szereti nemzetünk a régiséget. Én nem voltam oly szorosan kötve ezen *előítélést*hez.” — De a francziákon kívül, ismerte az angolokat is, Miltont, Popet; s figyelemmel kísérte a német reformtörekvéseket. Gottsched hatását magasztalva emeli ki:

Im, a bárdolatlan német nyelv mire ment,
Hogy Gottsched Leipzighból Bécsben betekintett;
Elején munkának éretlen nevetett,
Most már gyönyörködik, hogy verset is ejthet, —

melyet egész öntudattal, mintegy követendő például állít a magyar elé.

Mindazáltal Orczy költészete lényegben annyira *magyar*, hogy egyik idegen utánzásának sem mondhatni, a *francziának* sem. Ha Orczyt a „francia iskolához” számítja az irodalom-történet, ez csak onnan van, mert mint főnebb mondtam, költői műveltsége egy részét a francia irodalomnak köszöni, mert az általa kedvelt vegyes nem (didaxis, satira, epistola) s egy-két formabeli újítás nagyjában oda utal; s végre, mert az utána sarjadt költőivadék, melyhez buzdítóul, társul csatlakozott, épen a „francia iskola” lőn. De amint egyrészről a tulajdonképi francia iskolához képez átmenő hidat:

épen úgy vehetni másrészt *Gvadányi* elődjének is: elsőnek ama vidoran-komoly és tanítva-gunyorokás nemben, hol szellem, hang, kifejezés, szóval minden — tősgyökeres magyar.

Az említett három költemény, egy-két fővonásban, előre olyannak tünteti fel Orczyt, a minő marad végig. Kimondja, hogy a *természet* a mesterség fölött áll: természetesnek találjuk mindenütt. Sok ismeret, olvasottság látszik verséből; de gúnynyal érdeklí a pusztá *tudást*, nem abban áll az *igaz bölcsesség*. Tiszteli a vallást, neveti a dogmai szőrszál-hasogatókat; a türelmetlenséget „kövezni” szeretné. Daczára katonai multjának, a háború rendszeres gyilkosság előtte. A főrend erkölcsi romlottságát, nemzetietlenségét, divatazó hívságait, benső nyomorát szánakozó megvetéssel nézi: s vígaszképen az egyszerű „mester-gerendákhoz” fordul. Egy-egy játszi szökeléssel, tréfás öngúnynyal vidítja tárgya komolyságát; ezeken kivált érzik a magyar zamat. „Pipát ne gyűjtsanak veled!” — mondja könyvének. Alább generális Belezsnait „hajlandóság szerint pipás, kártyás társának” nevezi, s mintha látnók, hogy „másznak együtt az *ürbői* halomra” — hogy telepednek le a szőlő tövében „s esznek a vastag szakács főztéből” — vagy készítettnek „jó tarhót, gulyás-taligánál.” — A „bugaczi csárdá”-t ismeri minden ember. Ez kicsinyben hű tükre Orczy egész költészetének. Előbb a csárda leírása, mely mutatja, mennyire otthon van költőnk a pusztán. Bizonynyal „zúz vagy havas eső” — nem egyszer „áztatta köpönyegben” őt is, nem egyszer menekült egy bugacziforma csárda alá. Aztán alkalmat vesz komolyan bölcselkedni a hiuság, az építésbeli fényűzés ellen. Végre neveti a bolond főurat, kinél „patkós czizma nem hág palotá-

ban“ — s ki maga is „megáll pitvarában s bémenni ha akar öltözik kapczában“ (harisnya). Mennyivel jobb ennél az egyszerű csárda, szükség idején; hol — mint azt is praecise tudja — *kecskeméti* kenyér sül a kemen-czében s *kőrösi* bor van a pinczében.

Mindamellett csalódásba esnék, ki Orczy költészetét *népiesnek*, vagy magát, az egyszerű köznép iránti rokonszenvéért, *democrata* irányúnak akarná jellemezni. Népiesége a még romlatlan magyar érzetben s annak oly naív kifejezésében áll, mely akkor közös vala még a nemzet minden osztályával. Gondolkozás módját pedig, mely elszórva mindenütt feltalálható, mintegy góczba gyűjti: „A szegény paraszt néphez“ intézett „Beszéd“ — egyike legrégibb költeményeinek (1756). Becsületére válik szívének, kétségen kívül, a rokonszenv, melyet ebben nyilvánít. De ő nem *javítani* akarja a nép sorsát, hanem ellentétül a nagyok czifra nyomorúságával, azt ecseteli, mily boldog a paraszt, a kézműves, a munkás polgár a maga egyszerűségében:

Szurkos fiacskádnak hamis mosolygása,
Szeretett társadnak czuppant csókolása,
Szép idő, friss szellő, madarak szólása,
Végzik örömedet — s egy tál zsíros kása,

tehát ne vágyj többre, boldog vagy, leghasznosabb tagja vagy az emberi társaságnak, nem úgy mint a henyélő, hiú, boldogtalan úri rend. Orczy kétségtelenül atyja, jóltevője volt jobbágynak, résztvevő barátja a népnek, de a democratiái fogalmak annyira nem voltak (kivált nálunk) a kor szellemében, hogy még költőnk barátja Barcsai is, kin pedig már érzik a franczia szabadabb szellem lehellete, a Thérézia-féle úrberről így nyilatkozik egy főasszonyságnak:

Jut eszembe, midőn urbár hirdetésén,
Nálad táncz közt sirtunk hazánknak esésén.

Orczyé is inkább tehát amaz idylli fölfogás, mely a város, a főbbek, a világiak romlottságától az egyszerű falusi, mezei néphez fordul, s annak boldogságát *eszményítve* magasztalja.

A „Költeményes holmi“ többi darabja csak bővebb kifejtése azon eszméknek, melyekkel eddig találkozunk. Mellőzve néhány fordítását, Boetius-, Voltaire-, Boileau-, Horatiusból, s mellőzve néhány szárazabb eredetit is, már kezdő sorai által a „Magyar hazának“ című ragadja meg erősebben figyelmünket. „Föld! kinek határát az isten őrzötte“ szólal meg majdnem ódai hangon, és a magyar haza boldog állapotát festi a *béke* ölén. „Hétszáz hónapja múlt, úgymond, hogy ellenség táborá nem érte határát földednek.“ A hétszáz hó több mint 58 év, s ha a szatmári békekötéstől számítja, úgy e vers későbbi munkái közül való. „Álom a tudományoknak jobb rendben való intézéséről“ egy *visió*, melyben Mária Thérézia Apollót hívja segélyül a tudományok rendezésére s Apolló nevében a költő elmondja nézeteit. „*Más a tudomány, más a bölcsesség*,“ fejtegeti most is: „*lelket kell szépíteni*, ez a tanulság,“ — „Tudom, hogy *czókosok* (czopf) egész regementje, s Lőyola serege, és a klastromok *henyélő* fellege ellened lesz: de te bízzál, hogy lesz vége.“ — Richvaldszky préposthoz intézett levelében, felszámálva, nem minden gúny nélkül, ennek hittani roppant tudományát s dicsérve túlbuzgalmát, játszilag oda veti:

Excommunicálván minden eretneket,
Ezektől nem veszel ki talán engemet,
Hogy játszi Voltaireből mondok néha verset,
És Pope vagy Racine ragadja elmémet —

s azzal végzi, hagyjon békét e végére mehetetlen titkok búvárlásának, jobb ha pihen addig. — „Szívbeli sóhajlás a bölcsesség után“ cím alatt ismét a pusztta tudás hiúságát rajzolja. „Elég nagy tudomány, ha jól tudunk *élni*, ha a jó *erkölcsben* tudunk elől menni.“ — „A mulandóságról“ czíme jelenti tartalmát. „Gazdagság, titulus, tisztelet, dicsőség, fényesség, nagy hír, névtekintet — mind csak füst, múló árnyék.“ — „Nagy urakhoz a gyönyörűségek változásáról“... hívja őket az egyszerű természet ölébe. Boldog, ki úgy lakik festett palotában, hogy onnan jó kedvvel tér halászkunyhóba — mondja. „Hívságok megvetéséről,“ „Világ tekintetek megvetéséről,“ — mind azon szellemben.

Erősebb satirai ér lüktet a következőben, melynek fölirata: „Egy ifjúhoz, ki a városi lakást a falusinál inkább szereti.“ Eleven gúnynyal ír le egy fővárosi estélyt. Beléptedkor — így szól Jancsinak — csaknem megfész, úgy szorít magához a gazda. Vezet nagy sebesen *pimpós* asszonyához, leültet a szófa mellé, vagy *csorbán* levő egyik asztalához küld. Kártyáznak, míg feljő az ebéd. Itt hárman, ott négyen meresztik szemöket. Nagy csendesség, figyelem van: ki szunnyad, ki izzad, ki erősen figyel. Ez dobbant lábával, hogy más kapta a vörös hetet s neki 36 *fischt* kell berakni. Amott egy *nagy úr* buba van merülve, hogy máshoz került a tökkirály. Mint szánja Orczy a szerencsétlent! Fáróasztal is van. Közepén ül a játék *főpapja*, újján nagy két gyémánt. Kártya keverése illik a markába, pirúl és meresztli a szemét. Ránczolja homlokát, látva, hogy sok *füles* kártya lepi az asztalt. Nyernek, vesztenek. Némelyiken az is megesik, hogy „még ma a zsidókhoz megy a bársony kankó.“ — De im kilencz óra: asz-

talhoz kell menni. Harmincz szolgál hozzá az ételeket ezüst medenczékben: ez *ármadának* a konyhamester a *commendója*, büszkén takarja fel a fődött tálakat. „Névét, ízét, büzét egyedül ő tudja” — mond a költő. Ezt finom Párisból a napokban hozták — kár hogy kicsint szagos. A konyhamester hosszú papiros listáról elszámolja az idegen étkek litániáját. Leülnek. De az *abroncsos szoknyák* miatt (1762) nehéz széket kapni. „Iparkodj székedhez, másképp kiszorítanak, Térded összehúzzad, *szenvedd*, ha borítanak, Csendesesen ülj, másképp, hidd el, megpirítanak.” — A társalgás hidegben megy, mert a jelenlevők úgy vannak egymással, mint kutya és macska. A *kisasszony* csak késhegyen vesz az ételből, nem mer enni, „félti összesrófolt gyenge kis derekát.” — Mellette a *piros menyecske* tartózkodik leves ételtől, „mert fél, ajakának lemegy a festékje.” De bezzeg eszik amott egy gróf „mint a farkas” és iszik „tányér alatt levő lista szerint.” Júlia azonban társalgást kezd a kalendáriumból, vagyis az időről. Aztán keztyű, báb, czipő, párisi, turini, brüsseli csipke jó szóba. Egy kis pletyka is támad, megszólják a távollevőket. Majd fordul a beszéd jeles actorokra, bálházakra, comédiákra stb. Azonban édességekre kerül a sor. „Kézzől-kézre megyen s *ívecske* s mindenféle állat (czukorból) kiben van *versecske*. Ezt az „asszonyi rend” félve olvassa; rikojtozva nyomják kézről-kézbe, s eltitkolják, ha igazat mond. Vacsora végen következik az ivás. Szeretnének lefekünni, de *Chloris* meg *Thyrsis* énekelnek, azt kell hallgatni és dicsérni. Most a *táncz* következik. Első a *menuette*, aztán futosó *anglia*, majd *teyer* és *furlana*, melyben „lehet tánczosának szorítani derekát” — „végre lassú *lengyel*. Azonban virrad, kiki

haza megy: „Lehányja köntösét, ledúl az ágyára. Elfáradt, keresztet sem vehet magára, Felkél talán másnap tizenkét órára.“ A költő ily mulatság helyett jobb szereti két jó barátja társalgását s inti a balgatag paraszt népet, ne irigyelje az urak helyzetét. Hosszasabban időztünk ez egy darabnál, hogy lássuk a részletezést, mely érdekes mint korrajz, s érdekes mint eleven satirai festés. Efféle Orczynak több költeményében található. Ereje inkább is mutatkozik a satiricus, mint a komoly, például természetfestésben. Az utóbbira mint sikerült példát, ide írjuk a Beleznaihoz szóló levélből:

Nagyoknak a piros hajnal fel nem virrad,
Öröm nap keletkor reájok nem árad,
A hold járásában, hasztalanul fárad,
Harmatja gyémántnak nálok nélkül szárad.

Csengő patakoknak sullogó folyása,
Álmatlan rigónak füttyülő szólása,
A fülemülének zengő csásogsága,
Nékiek nem tetszik, sem kútak forrása.

Az árnyékos völgyek nékik nem nevetnek,
Zöld halmokban, fákbán nem is gyönyörködnek,
Virágos réteken le nem telepednek,
Ilyes mulatságot semmire becsülnek.

„Quadrillának (játék) eredete,“ megint a *kártya* ellen fordul — „Egy ifjúnak, ki hadi életre adta magát,“ — „Jól vagyon — mond a költő — próbáld meg, te is megisméred, Úgy lehet jutalmad, jajgatással kéred. És a mit kerestél, soha el nem éred.“ — Aztán egy öreg katona képét festi neki, a ki „háromszáz hónapot töltte e táborban“ — és most mankón jár. — Hány közember vagyon — folytatja — *harmadik glédában*, kinek Sán-

dor vére pezseg a karjában.“ E nézet az, mire czikünk elején czéloztunk. — „A magyar szépekhez,“ — ismét egy eleven satirai festés, végződő a jó magyar háziasszony dicséretével. Rokontárgyú, de még gúnysabb az „Egy megmátkásodott ifjúnak“ című. Itt rendre veszi az asszonyi hívságokat és bűnöket, melyek között a *tudáskodás*, a *versfirkálás* is megvan.

Végre inkább máshova czélzó satira a „Vigasztaló beszéd a *czigányokhoz*,“ kiknek henye életét gonoszúl dicséri s csudálkozik, miért nem vették be még őket a szentek közé, holott egész apostoli szegénységben s baráti henyelésben élnek. — Egészen elüt Orczy más költeményeitől: „Egy úr beszélgetése a káplánjával,“ melyben az úr (a költő) a kifejlett mesterségek, művészet és luxus jótékony hatását magasztalja a bigott káplán ellenében.

De ideje hogy végét szakaszszuk e részletezésnek, a hátralevőben inkább csak általános körrajzra szorítkozunk.

A *Két nagyságos elmé költeményes szüleményei*, mint feljebb mondtam, részint Barcsai, részint Orczy műve. Legnagyobb részét e két jó barát verses levelezése teszi. Kár hogy a levelek nincsenek jól rendezve, a mint egymásra felelnek; így az olvasó, ki sorba megy rajtok, néhol meg sem értheti. — Elöl van mindjárt Orczy-nak egy hosszabb költeménye a „Szabadságról.“ — Nem tudná az ember, hogy az voltaképen felelet Barcsai levelére. Barcsai felsóhajt a szabadság után, melyet ő épen nem úgy ért mint Orczy, s kérdezi barátjától, nem tudja-e, hol bujdosik a szabadság? Orczy jól érti barátja rajongását s méltónak tartja egész nagy költeményt írni neki válaszul. Eleinte ő is rajongást tett,

hanem a mint sétál, a Gellért-hegy körül, *egy kis kopasz ember* (ez maga Orczy, tehát a vénebb, tapasztaltabb Orczy) megüti vállát, s tart neki hosszú leczkét, mely e thémából indul ki: *Ember sorsa rabság*. Születésétől haláláig a viszonyok rabja. Azután sorba megy a nemzeteken: sehol sincs szabadság, csak a helvéták egyszerű életében, — no meg a *magyar* aristocraticus szabadság oly király alatt mint Therézia. E loyaltás jellemzi Orczyt minden versében; s bármennyire neveti és gúnyolja a „czifra pántlika“ — után szaladókat, ő hív és áldozatkész, nem ugyan *morgás* nélkül, ha érdemeit mellőzve látja. Igazi typusa egy korabeli magyar nemesnek; míg Barcsait a *francia philosophia* szellője már elkapta egy kissé. Ez a különbség kettőjük gondolkozása közt.

A kötetben foglalt levelek s költemények közül az *első rész* Barcsai műveit tartalmazza, a *második rész* Orczytól van, kivéve Arcadia leírását (222. lap), mely nyilván Barcsaié, Orczy maga. hivatkozik rá, (160. lap). „Minap Arcadia szélére vezettél.“ Jó lesz figyelemben tartani annak, ki valaha e költeményeket rendezni akarja. — Ha ezeket rendben olvassuk: igen érdekes párvonalt húzhatunk a két költő egyénisége, gondolkozásmódja, költészete között. Barcsai mint főnebb láttuk, szabadelvűbb. A politikai változások, napi események élénken érdeklik: Lengyelország felosztása van épen napirenden. Orczy szereti, ha a birodalom hadserege győz, de jobban a békét; az országok változását bizza ő istenre. Barcsai egy homályos allegóriában nyugatra utalja a magyart: Orczy ellenmond: nem, nem, *keletre!* a hol még nincs mérnök, nincs comissar. — Barcsai, a budai egyetem megerősítő oklevele kihirdetésekor,

ódára lelkesedik: „Mit hallok, magyarok! Pindus tetejéről?” Orczy válaszában: „Tehát meghallottad Pindus tetejéről . . .” világos a satirai hang, mint a ki a bölcseséget nem a sok tanításban és tudásban helyezi, főleg a természet-tudományok haladása iránt épen nincs valami nagy lelkesedéssel. Barcsai ódája azon végződik: „Küldjete Gyöngyösi lelkéhez, ... Térjen onnét vissza megint nemzetéhez, s adjon kedvet néki született nyelvéhez.” Orczy erre így válaszol, érintve gúnyosan Franklin találmányát:

Elég, hogy Budán már menykőtől nem félnek,
Ha az ég háborog s zörög, csak nevetnek
Hét aczélos póznán fellegek repdesnek,
Ég csattanásának süveget nem vesznek.
Hogy föl meg üst (ezüst), arany hideg föld gyomrában,
Só mint válik kővé vizenyős almában (alom),
Azt tudják s több ilyen elrejtett titkokat
Beszélvén *megvetik előszült apjokat*.
Ne várd hát, hogy ezek Gyöngyösi lelkének
Valaha oszlopot s oltárt emeljenek,
Sőt ezek temetik feledékenységből
Mind azt, mind ki tudós volt anyja nyelvében stb.

másutt pedig a villámhárítót a *gőzhajóval* teszi egy vonalba (1777), egyforma képtelenségnek vagy hiúságnak tartván.

Látok már hegyeken aczélos nyársakat,
Hogy menykő ne érjen bádogos tornyokat.
Tűzi pára hajtja a terhes hajókat,
Sodrott szél (villany) gyógyítja a romlott tagokat . . .

s e találmányoktól nem minden gúny nélkül várja, hogy *faluról az erkölcs* bejön városokba, s hogy az *igazi bölcsesség* országa derül fel, úgy, a mint ő érti.

Költészetben Barcsai tanultabb, simább, szabályosabb; de Orczyban több a genialitás. Egy-egy ötlet rendesen ő tőle származik, melyet aztán ismételve főlemlegetnek. Néha barátja patheticusabb, hangját satirai árnyalattal kíséri, Barcsai nagy hangon leír egy hadi gyakorlatot: Orczy jó tanácsokkal felel, hogyan *puczolja*, hogyan őrizze hidegtől, melegtől, katonáit. *Paraszt* hetes végezze a dolgot körülöttük: János uram a (közlegény) „nótára” aludjék, „kimélje mint lehet tagját és ereit . . . . Gyengén és keztyűbe takarja tenyerit” stb. S ezt oly levelére Barcsainak, melyben azt mondja magukról: „Róma katonái *így nem* gyakoroltak!” — Barcsai, francia iskolánk miodorában, szeret egy csomó, leginkább ujkori franczia nevet és eseményt összehordani: Orczy ez ostentatiót többször finom gúnnyal fogadja. „Mely messze hordoztál tudós írásoddal” — kiált. Elmegyek veled akárhová, de a vége az lesz, hogy a zsidó királlyal felkiáltunk (minden hiábavaló) s visszatérve a genevai tónál (Rousseau) *egy ingre vetkezünk*. Mily jellemző ez! Barcsai egy elég csinos allegóriában lefesti barátja „Tokaji szüretjét” — s erre Orczy pajzánan úgy felel, mintha Barcsai kissé feszes istenei — s istennőinek *bajuszokat* festegtetne.

Összefoglalva az eddig mondottakat: Orczy érdeme növekszik az által, hogy oly korban szólalt meg, midőn a költészet halálos dermedtségben feküdt, s példája, ösztönzése által nagy mértékben hatott irodalmunk fölélesztésére. Mint a romlatlan magyarság fajképe (típus) s mint oly bölcs, ki az erényben s önmérsékletben helyezi a főbölcsséget, eszméire nézve conservatív, de ez egyszersmind forrása satirai erejének, melyel a műveltség erkölcsrontó hatása ellen föllép. E vidor-

kás gúny (egyes apróságot, mint az adhortatió mulierum nem számítva) ő nála jelenik meg először: ő tehát comico-satiricus költőink apja. Ötleteiben sok genialitás van; szeme, kivált satirai leírásokban éles, képei elevenek. Nyelv, és szellem magyar zamatú, elannyira, hogy ma népiesnek látszanék. A mi hosszadalmasság, kivált tanító verseiben előfordúl, az inkább a kornak s a négyes rím nyűgének tulajdonítandó, melyet ő kezde megtörni először. Méltó mindenestre, hogy a mai költő-ivadék őt se hagyja ki tanulmányaiból, mert bár maga mondja:

..... ne is csináljunk verseket,
Mert, hidd el, *fiaink nevetik ezeket,*
Mint mi most megvetjük a régiebbeket . . .

e *nevetés* csak akkor *jogos*, ha azon biztos tudaton alapúl, hogy a régieket mindenben meghaladtuk.

III.

GVADÁNYI JÓZSEF.

Nem tudom szerencse-e nagyobb, vagy költői érdem, ha valamely költőnek sikerül a képzelet világából oly alakot idézni elő, mely a nép minden osztályában ismerőssé válva, mintegy az élők, a járókelők közé vegyül, idő folytán a nemzeti monda hagyományos alakjaihoz csatlakozik, s az együgyűbbek előtt mint valóságos élőszemélynek marad fenn emlékezete. Tagadhatlan, hogy szerencsés körülmények nagyon elősegítik a költőt, úgyannyira, hogy olykor csekélyebb tehetségnek jut a pálma, míg a nagyobbat feledés borítja el; de miután a szerencsés körülmények malasztja sem minden egy-

korúra terjed ki, sőt inkább nagyon ritkának jut oly mértékben, hogy teremtett alakjai mintegy a nép-mythologiába vétessenek föl: úgy hiszem, a pusztá véletlenül, a szerencsén kívül, jó rész valami derékség rovására tudandó, több vagy kevesebb a szerint, a mint a mű későbbi korok bírálatát kiállja; de mindenesetre költői érdem, melynek természetét vizsgálni méltó is, érdekes is.

Gvadányi nem mondható nagy költőnek, némely műveiben költőnek is alig. Ha pedig a csínt, izlést (s a mit közönségesen annak neveznek), a felruházást, a versbeli előadás bájait nézzük, mögötte marad saját kora költészeti haladásának is. 1787-ben lépén föl, s attólfogva szinte a század végéig dudolván olykor vizenyős, olykor pusztán okoskodó vagy leíró és historizáló rhithmusait, úgy látszik nincs szerepe ama fejlődési nagy mozgalomban, mely egyfelől Bessenyeivel franczia minták után indulva, már-már Péczelyig haladt; másfelől Baróti-Szabó s a klasszikusok nyomain az ódaköltő Virághoz emelkedett; míg a harmadik fészekből, Ráday Gedeon úttörő kísérletei óta, már egy Kazinczy emelgette szárnyait; sőt épen az az irány is, melyhez maga Gvadányi számítható. — a Gyöngyösi iskola — egy Csokonaiban kezde megtisztulni. Úgy látszik, mondom, az öreg „lovas generalis“ szakolczai magányában elmaradt mindezekből, bőven ontva négy (utóbb két) rímű verseinek iszapos árját, koczogó rímeit, melyek feltalálását nagy érdemül róttá magának, de melyekben s általánfogva a külső poesisban fölül nem múlta, el sem érte Gyöngyösit, „a kihez fogható magyar poétát, szerinte, még nem szült anya e világra.“ De ez elmaradás csak látszó, inkább külsőségre vonatkozik:

Gvadányinak olyasmi sikerült, a mi egynek sem haladottabb kortársai, egynek sem összes magyar elődei közül: csupa képzeletből egy pár alakot teremteni, mely, mint kicsinynek-nagynak ismerőse, nemzedékről-nemzedékre fönmaradjon.

E két alak, nem szükség mondánom: a „Peleskei Nótárius,” s a talán még népszerűbb huszár kalandor „Rontó Pál.”

Ha e műveket a kritika mostani szemüvegén tekintjük, bizonyára se a feltalálást, se az alakítást, se a jellemzést nem találjuk affélének, mi a költői szüleményt már bölcséjében halhatatlanságra jegyzi el. Bizonyára távolról sem mérkőzhetnek a génusz-olynemű teremtett alakjaival, mint egy Don-Quixote, egy Gil Blas, vagy akár Tom Jones s tisztelendő Adams pap Fieldingnél. Mindazáltal, habár szűkebb körben, ép úgy élnek mint amazok, épen úgy bevették magukat a nemzeti phantasiába, honnan nem egy hamar fognak elenyészni, kivált ha időről-időre találkozik újabb elmetehetség, mely a meglevő alakot a közfejlődés igényei szerint újra öltözteti, miként ez nem rég a Nótáriussal szerencsésen történt. Ily mértéke a hatásnak mindenesetre valami még akkor is, ha jó részét külső viszonyoknak, szerencsés véletlennek, vagy mint egyik jeles műbíránk szokta kifejezni magát, „az idő árjának” tudnók be.

Első, mit e nagy népszerűség kimagyarázására, mint szerencsés mellékkörülményt felhozhatni, az olvasó közönség fejletlen állapota. Könnyű volt, mondhatná valaki, e pár alakot összeütni Gvadányinak oly közönség számára, mely nem törődött az alakítással, nem is tudott hozzá; melynek primitiv képzelete, egy-két vonásból, ép úgy kiegészíté a költő hiányos vázait, mint a

mily könnyen megteremti a gyermek éleben képzelme egy vesszőből a paripát. Van benne valami. Gvadányi nem csak az egyénítésig nem jutott el; olykor még a typusból is kiesik. Nótáriusa majd tanult ember, majd tudakosságban nevetséges; egyszer józan felfogással a költő véleménye tolmácsa, másszor bohócza ferdeségeiben. S e kettőség, hogy t. i. okos és balga ember egyszersmind, nincs a jellemben összeforrasztva oly módon, mint például a Cervantes nagyhírű lovagjánál, ki csak arra nézve bolond, a mi rögeszméjét érinti, egyébként okos ember lévén. Csupán egyet hozok fel. A nótárius egyben-másban tanult, olvasott, gondolkozó férfiú volna, ki osztályából, értelmisége által kiemelkedik, habár az újabb kortól, a nagy világtól, el van maradva. A mellett igaz ember, egyenes szívű, hivatalában buzgó, a falu ügyei jól folytatásában büszkeségét helyező. Hogy illik tehát szájába végrendeletének az a cynicus helye, midőn dicsekszik, hogy bibliothékája csak 50 Kalendáriumból áll, melyekbe igazat *nem igazat* beirkált, még hozzá is *toldott*, s a falusi nótáriusok: „*hogy ha jegyzésimet gyakran olvasgatják, a tudatlan népet ők megvakíthatják, a portiót rájuk duplán felvethetik, és így ennek felét szintén eltehetik.*” — Gvadányi itten, hogy az osztályt gúnyolhassa, a becsületes nótáriusok typusát a semmirekellők typusává alacsonyítja le.

2) → A magánkönyvtárak „50 kalendáriumos” — állapota, az az mulattató magyar könyvek ritkasága, szintén előmozdithatá Gvadányi népszerűségét, oly közönségnél, mely a magyaron (s legfőlebb latinon) kívül más nyelvben járatlan vala. Minden idő és minden néposztály meghozza bizonyos számmal a költői fogékonyságú el-

~~Az Ors. Paed. Könyvtár
és Tanulmány-múzeum:
Gyertyánffy-könyvtára!~~

Mit tettem?

méket; fejletlen állapotban a mesék, énekek, — később az olvasás, nyomtatott művek terjedtével, a históriák, kalandos elbeszélések stb. publicumát.

Ha már e számmal a létező s hozzáférhető könyvek mennyisége nincs arányban, megesk, hogy az egy-két előkapható munka addig vándorol kézzől-kézre, házról-házra, míg érdemén kívül is népszerűvé kell válnia. Ilyforma állapot is tehető fel, kivált a nótárius megjelentekor. Az előbbi két század irodalmi hagyománya részint elkallódott, részint elavult. A XVIII-ik kevés újat hozza egész addig elő; akkor valamint később is, az irodalmi újjászületés csupán a választott elmék körében folyt, nem hatva ki nemcsak a tulajdon értelemben vett népre, hanem a jobbmódúak s tanultabbak nagy tömegére sem. A francia iskola még kaviár volt ennek; a latin iskola formáitól, nyelvétől visszaborzadt. Azt a néhány könyvet koptatta hát, mely leginkább megfelelt ízlésének, mert mintegy a XVII. század költészetének folytatása volt, s a megszokottság kényelmével kínálkozott. Az egykönyvű publicum legháládosabb. Azaz, oly közönség, mely kevés könyvet újra meg újra olvas, népszerűbbé teszi az író, mint az, melynek van módja válogatni s kapkodva olvasni. Ez a másik szerencsés véletlen, melynek részt lehet adni költőnk népszerűsége megalapításában.

Azt is lehetne mondani, hogy műveiben az érdem inkább a tárgyé, mint költőé. Választott tárgyai oly közel érintik a magyar nép-életet, alakjai annyira ismerős körből vannak szedve, hogy már ezáltal bizonyosan tetszeniök kellett. Mellőzve, hogy a tárgyválasztás már költői érdem, alább e pontra még visszatérünk.

Végre az „idő áramlása” — szintén a külső tényezőkhöz tartozik. Gvadányi, a nyomás által, melyet a 80-as évek a nemzeti szellemre gyakoroltak, megtörve találta nótáriusa útját, egy oly satiráét, mely főleg az idegen ruházat ellen irányul.

De mindez elégtelen költőnk alakjai népszerűségét igazolni.

De! A közönség fejletlen állapota nem bizonyítja még, hogy a mit kedvébe fogad és tartósan felölel, az el lehet minden költői becs nélkül. Sőt a művelt fajta közönség hamarabb téved e részben, mint a parlagi józan ész. Az ízlésnek korszakos ferdeségei már művelt, de félreművelt olvasó-közönség átka, mely soha sem érinti a tulajdon értelemben úgynevezett népet, ennek dalait, regéit, költői világát. Elannyira, hogy ha ez utóbbinak valamely költői alkotás tetszik, húzamosan, firól-fira: kell lenni vagy a szerkezetben, vagy a jellemzésben, vagy az előadásban oly talpraesett valaminek, a mi e népszerűséget költőileg is indokolja. Látni fogjuk alább, hogy e részben Gvadányinak is vannak érdemei.

A könyvek ritka voltából merített ok sem elégséges kimagyarázni, miért épen Gvadányi könyvei váltak oly kapóssá. Mert hábár eleinte szűk vala is a népszerű mulattató irodalom, mégis volt néhány terméke, s a század vége felé mindinkább szaporodott azok száma. Miért nem szorítá háttérbe Gvadányit egy sem? Miért, hogy a mindenféle Záton herczegek el nem törlek a nótárius, a két kalandor emlékét? Miért hogy a középrendnél annyira népszerű „Etelka” is csak mint pusztá név — minden alak nélkül — maradt fenn, míg amazokkal egyszersmind az alak is benyomult a nemzeti phantásiába? Egy példa itt helyén lesz.

Gvadányi könyveivel egy régebbi munka versenyzett a népszerűségben, szinte korunkig: Haller „Hármas Istóriája” — a XVII-ik századból. A ki ez utóbbi kapóssága főként a népnél megfigyelte, az tudhatja, hogy kedvességét nem az első részben foglalt Nagy Sándor-féle kalandoknak, nem is a harmadikban leírt trójai veszedelemnek köszöni, hanem a „Példabeszédek” című középső résznek, mely az úgynevezett „római gesták” — nyomán *formába kerekedő* elbeszéléseket tartalmaz, s így költői érdekű. Íme a köznép parlag, de józan ízlése hogyan találja meg a helyes útát kedvencei választásában.

A mi Gvadányi választását illeti, hogy annyira ismeretes körből vette tárgyait és alakjait: ez ép úgy fordulhat vala *ellene* is, ha nincs jóra való költői tehetsége érdekessé tenni a mindennapit. A népies phantasia nem a megszokott dolgok elbeszélése, hanem a csodás, kalandos felé hajlik; s az akkori közönség bizonyára nem oly eseményeket várt egy könyvtől, minő egy falusi nótárius utazása Budáig és vissza. Érezte költőnk állása e nehézségét a publicummal szemben. A gúnyos mód, a mint e felől nyilatkozik előszavában, művészi öntudatról tanúskodik. „Ezen falusi nótáriusnak is — úgymond — a munkája nem mindennek fog tetszeni. Egyike azt fogja előadni, hogy Szathmár-vármegyéből Budáig tett utazás nem hosszas, azért is emlékezetre való dolgokat nem igen foglalhat magában és hogy az útjában történt viszontagságok is mind csekélységek. De ha hosszabb utazások leírásában gyönyörködnek, utasítom őket Magellán és Cook utazások olvasására, ha ez is rövid volna, Columbus és Americus Vespucius utazásokra, vagy pedig scythák, vandalusok, francusok,

normanusok, sclavusok vándorlásaira. Ha Jeruzsálembe jeruzsálemi János királyt fogják kísérni, tudom meg fog Palaestináig az üstökük izzadni . . . . Ha mind ezek sem tetszenek, már a dologba tovább én sem mehetek: hanem kérdezzék meg azon angyalt, ki Ádám első atyánkat a paradicsomból kikergette: hogy a szegény Ádám merre bujdosott? A harangodi pusztának vagy pedig a Iatóságnak vette útját? — A szegény nótárius, mivel Mahomettel a holdvilágon keresztül nem utazott, hanem csak Budára ment, hosszab utazását nem írhatta. Mintha mondaná: „Ti kacskaringós. históriát vártok tőlem: de tudja Pál, mit kaszál.“

Nem találok végre igazságosnak, letudni valamely költő érdeméből, hogy az „idő árja“ segíti; föltéve, hogy e külső segítséggel költőietlen módon vissza nem élt. Melyik nagy költő nem egyszeremind kora teremtménye; s a mint egyrésről onnan meríti táplálékát, úgy viszont főérdeme éppen abban áll, hogy kifejezője bír lenni a közhangulatnak, s irányt jelöl, midőn ez irány még csak homályos sejtelem a sokaságnál. Gvadányi is ha előkészítve találta útját, ez szerencséje, de nem von le érdeméből; ha pedig, csak részben is, képes vala a közérzületet tolmácsolni, ez becsületére válik költészetének. Én nem tanulmányoztam az 1790-ik évi magyar divat történetét, de tekintve, hogy a nótárius 1788. újévre jelent meg, nem csalom talán, ha a nemzeti visszahatást a magyar öltözet tekintetében, főleg a Gvadányi népszerű könyvének tulajdonítom.

Most már, noha kimért terünkhöz képest csak rövideden, azt fogjuk előadni, mit tett Gvadányi maga, ez egy pár fő alakja megelevenítésére.

Először is arra törekedett, hogy képzelt alakjait
ön maga személyétől elszigetelje, külön válassza.

Az általa e végre használt eszközöket részint *külsőknek*, részint *belsőknék* lehetne mondani.

1) Külső eszköznek veszem az elhitetés ama módját, miszerint a költő majdnem okiratilag bizonyítja, hogy alakjai valóságos élő személyek voltak, s hogy az események mind úgy történtek, a mint ő elbeszéli. Midőn a Don-Quixote első kötete megjelent, valaki, Cervantesen túl akarván tenni, szintén adott ki egy könyvet a híres lovag viselt dolgairól. Cervantes a II-ik kötetben úgy bosszulta meg magát, hogy vetélytársa könyvét maga Quixote úr kezébe juttatja, ki nagy indignatióban tör ki, mennyi hazugságot összeírt ő róla az a *másik*. S mindjárt hiteles személyek előtt, bizonyítványt ad ki, hogy a vetélytárs könyve hazugság, az az igazi csak, a mit Cervantes írt róla. Az ily fogás, bár frivolnak tetszik, és komoly műben az is volna, rendkívül hatásos arra, hogy a költött alakot valóságos élő személynek képzeljük; hiába tudja eszünk, hogy ez csak oly költemény mint a többi, akaratlanul hat ránk az ily cselekvények meglepő közvetlensége.

Gvadányi, minden előpélda nélkül a magyar irodalomban, rájött e módjára az elhitetésnek. Nemcsak hogy a történet elbeszélését magok az illető személyek szájába adja (Rontó Pál is ott érdekesebb, hol maga beszél), hanem máskép is lehetőleg igyekszik azt a meggyőződést támasztani olvasóiban, hogy alakjai élő személyek voltak; s az események valóban megtörténtek. Nótáriusa első részéhez előbeszédet ír, melyszerint annak kéziratát Borsodmegyéből kapta, s az egész könyvben nem is árulja el, hogy ő a valóságos szerző. Igaz, hogy a III-ik

részben elárulja magát, midőn a nótárius, hallván fiától, hogy az ő budai útja kinyomatva közkézen forog, csodálkozik rajta: „mert azt más orrára nem kötöttem — úgymond — *magam sem vettem pennára.*“ Ez ellenmondás: de úgy kell lenni, hogy a közönség, szokatlan lévén az ilyesmihez, nagyon is szaván fogta Gvadányit, nagyon is elhitte neki, hogy a nótárius *maga* írta le budai utazását; elannyira, hogy a szerző szükségesnek látta a III-ik részben, a gyengébbek kedvéért bevallani, hogy a peleskei jegyzőnek semmi köze az ő poétai dicsőségéhez. Egyébaránt e III-ik részben sem tágít attól, hogy a nótárius valóságos élőhaló egyén; összegyűjti körébe néhány közrendű tisztelőjét a Peleske táján eső falvakból, kik előtt a nótárius formyszerű testamentomot tesz, s mindenik aláírja és megpecsételi, az aláírások és *locus sigillik* zárván be a könyvet nagy hitelességgel. Hát még, hogy siratja el a III-ik részhez írt „ajánló levelében:“ — „Nincsen már az élők közt a szegény nótárius — úgymond — nem is fog már Budára több utazást tenni, mert most nem *zsufa* fakóján (izabella), hanem Szent-Mihálynak karórágó paripáján vágatott az örökkévalóságba, melyért is szomorú gyászba öltöztettem múzszámot, hogy sirassa meg esetét, s a vért szomjúhozó Párkákat átkozza meg; de meg is érdemli ezt „*egy olyan jeles Hazafi*, a kinek neve a késő jövődőségnél is emlékezetben lészen.“ — Ki ne hinné el neki, hogy igazán szívéből fájlalja a „jeles Hazafi“ halálát, kit sem a hortobágyi bikák, se a tiszafüredi vasas németek, se a Csörsz árka hullámai, se a pesti osztriga és idegen ruházat el nem pusztíthattak, s íme most a „Párkák — iszonyú keze kitörlé az élők seregéből.“ Hasonlóan igyekszik Rontó

Pált is élő személynek bizonyítani, elannyira, hogy maig sem tudjuk, létezett-e valósággal ily egyén, vagy Gvadányi állította elő merőben, mint typust, az előtte oly ismeretes huszáréletről. Ide járul az a nagy közvetlenség, melylyel alakjainak családi és más életbeli viszonyaira kiereszkedik; vagy midőn a nótárius meghalván, azonnal beszövi a „sirató asszonyok énekét” — valamint Rontó Pálba is — mikor egy koldússal csavarog — a „koldús énekét” — s több efféle, de a mi már az alakítás benső eszközeihez formál átmenő hidat.

Shakespeare a költői alkotás erejét valahol így fejezi ki: „a költő tolla a légi *semmit bizonyos alakkal, lakhelylyel és névvel* ruházza fel” — (the poets pen turns them to shapes, and gives to airy nothing a local habitation and a name). Bizonyára a környezetnek, melyben az ily költött alak él, jár-kél, mozog, tárgyismerős talpraesett rajza igen sokat tesz, hogy magát az alakot is oly igaznak fogadjuk el, mint környezete. Úgy hogy a költő, ha ebben derekas, felét már jóformán megtette alakító munkájának; hátra levén a másik, mindenesetre nehezebb fele, maga a jellem. Gvadányi az alakítás ez alsóbb régióiban, a környezet biztos rajzában ritka jelességgel mozog, mely virtuósítása nagyon elősegíti, hogy alakjait élő lény gyanánt fogadjuk. Hol az apró körülmények ennyire egyeznek az előttünk ismeretes valósággal, szinte lehetetlen, hogy a bennök járókelő egyén ne legyen valódi. Kivált nótáriusa első részében meglepő eme körrajz biztossága. Meghatározza a tiszaháti falut, honnan a nótárius kiindul, a „kécse-gés” Szamos mellől. Lóháton more patrio. Lova zsufa fakó: felteszi hátára a nyeret, kulacsát az első kápara köti, iszákját a hermecz szíjára. Viszen szalonnát, sőt

vereshagymát. Az abrakos tarisznyában, kefe és lóvakaró mellett, egy szép fehér czipót. Elbúcsúzik családjától, az egész községtől. Mielőtt felülne a lovára, meg-rántja üstökét. Indulásakor egyet rikkant, s nyargalva megy a falu farkáig. De ott megveregeti lova nyakát s csak lassan léptet. — Íme oly részletek, melyeket minden nagy útra induló közsorsú magyar lovas így tett volna hasonló esetben: mégis mennyi elevenséget kölcsönöz egy nótárius alakjának! Kövessük még egy kissé.

Nagy-Károlyba érvén, megnevezi az utcát, a hova száll, egy ismerőshöz. *Bélteki* bort isznak. De a ló *dézsából* kapja a vizet, nincs válú a kúton. Piricsei collegája *dadogva* beszél. A Nyírségen keresztül jól él dinnyével. Debreczenben egy szűcshöz száll a Csapó-utczába. Lovát pinczegádorba kénytelen kötni, mert a szűcs nem tart istálót. Ennie adnak, de bort nem tesznek fel: így hát neki kell gazdálkodni a kulacsból. Reggel, mikor a *veres* toronyban négyet üt az óra, fel-készül s útnak indul. De borát megitták, útba kell ejtenie a „Fehérlő“ fogadót, hol diószegivel tölteti meg kulacsát. Vesz még a piacon (mit mást Debreczenben?) fehér czipót (a *kenyérsoron*, persze) és fenék szap-pant. Úgy aztán kiballag a „Látókép“ — csárdáig; hol erősítésül pohár *ákovitát* kér; következik a Horto-bágy. Itt a leírás minden sora egy-egy kép a pusztai életből. Hogyan állítja meg a gulyás egy *nem oda!* rikkantással a bősziült gulyát, mely aztán a kúthoz és *sóhelyére* vonul. Hogyan *fordítja* meg a bogrács-húst. Hogyan tesz egy darab *orsfát* (reves fatapló) a nótárius pipájára. Később, a bikákkal történt kalandja után, a juhász mikép gyógyítja meg borsos pálinkával, s

ajándékoz neki hevedert *törött* (nem készített, csak nyersen puhára tört) bőrből. — Füreden, senki terhére nem akarván lenni, hova szálljon egyébüvé, mint a helység házához, hol a helység *gazdája* gondoskodik magáról s lováról. Másnap nem érvén falut, tüzet rak és szalonnát süt:

Pányvára lovamat jó fűbe kötöttem,
Köpenyegre néki abrakot öntöttem,

Aczéloamat frissen, kovám elővettem,
Erre jól megérett bükkfa taplót tettem,
Két-három csapással tüzet is ütöttem.
És száraz perjével lángot gerjesztettem.

Erre száraz fűzfaágat bőven raktam,
Kecskerágó fából nyársacsakát faragtam,
Szalonnát rávonván, a tűznél forgattam,
És zsírját szép fehér cipómra csorgattam.

Mely része csepentett vala, elharaptam,
Erre borral töltött kulacsomat kaptam,
Szemem könybe lábadt, azt úgy kotyogtattam;
Ily hercegi módon magamat tractáltam.

Budapesten minden máskép fordúl. Ott a környe-
zetnek nem élethű rajza, hanem satiricus *tűlzása* levén
a czél: a nótárius alakja is elveszti a támaszt, mely
eddig emelte képzeletünkben. Itt volna már szükség,
hogy alak és jellem önállóan érvényesítse magát. A
parlagi, de tiszta, romlatlan magyarság összeütközése
az idegent majmoló fővárosi szellemmel, számtalan
comicus jelenetre adna alkalmat. Szerző e helyett
korbácsot ad hőse kezébe, mely sokszor nem a comi-
cumé, nem a satiráé — hanem egyszerűen — korbács.
Kit elől-utól talál, mindennek vastag tréfát vagy gorom-

baságot mondat vele. Itt már a nótárius személye alig személy többé, hanem csupán Gvadányi bosszúságának hordozója, az idegen divat majmai ellen. Élő alakból egy eszmévé párolgott. A költő alig engedi többé, hogy a nótárius rovására nevessünk: környezetére hátrítna minden comicumot. Olykor a furcsát egészen kívül eső dologban keresi; például, mikor a nótárius végig néz egy budai rácz temetést s a szertartások leírásában csufondáros kedvét találja, mint rendesen a műveletlen ember szokta más vallásnak czeremóniait nevetség tárgyává tenni. Szóval a nótárius okosabb ember mint egész Budapest, s olyan ember, ki nem érti a tréfát. Szinte jól esik midőn — mert zsufa fakójának jó vevője akadván, eladta — a *szathmári görög* sátoros szekerére ül, hogy haza menjen Peleskére, hol a család és falu ügybajai ismét eszünkbe juttatják, hogy ő volt a mi kedélyes nótáriusunk.

Szerkezete Gvadányi műveinek a legegyszerűbb. A nótárius első részében útleírasi, Rontó Pálban ugyanaz, életírással párosítva. De ez szerintünk nem volna baj. Ő nem akart se víg epost, se víg regényt írni. Aztán Cervantes compositiója sem egyéb útleírasi szerkezetnél. Fő baj az, hogy a nótárius alakját nem tudta egészen kivinni s alapeszmével — az idegen vireset elleni nemzeti oppositio — költőileg egybeolvasztani. Rontó Pál alakja — de csupán az övé, Benyovszkié nem — összeállóbb: de ez meg *semmi méltó eszmével* nincs kapcsolatban, csupán a kalandok újságingere teszi érdekét. Így, bár Gvadányi a víg jellem alkotásban nevezetes kezdeményező marad: művei értéke nem terjed tovább, csak a meddig ez alakítás sikerült.

A nótáriusnak, mint mindenki tudja, három része van. Első a „Budai utazás,” — mely legnépszerűbb, legjobban is megérdemli. Másik a „Peleskei Nótárius Pokolba menetele.” — Igen ritka könyv, melyről még ezelőtt pár évvel az irodalomtörténet nagy bűvára, Toldy, sem tudott egyebet, mint hogy Basélben 1792-ben nyomták. Most már egy példánya előkerült, s tudjuk micsoda. Prózában írt 65 lapnyi munkácska. Én valószínűnek tartom, hogy e formában csak *vázlata* akart lenni egy versben kidolgozandó II-ik résznek: de miért, miért nem, Gvadányi ráunt, s így adta sajtó alá. Tartalma,* hogy a nótárius *élve* leszáll a pokolba, és leírja a látottakat. De a nótárius alakja benne úgyszólván semmi: alig egy-két helyen vehetni észre, hogy ő beszél. Jellemrajza benne nincs. Harmadik rész: „A Falusi Nótáriusnak elmélkedései, betegsége, halála és testámentoma.” — Ebben van egy kevés tárgyiasság a *környezetre* nézve: de az „elmélkedésekben” a költő össze nem állólag keveri egybe a maga józan bölcséletét a nótárius éz környezete bizarr ötleteivel; egyszersmind az utóbbiak szájába oly dolgokat adva, melyek jóval fölülmúlják azok eszme- és tudás-körét. A mi benne cselekvény-forma van: röviden ennyi. A nótárius egészsége gyengülvén, elmélkedik az emberi sors változásáról, s hogy e bölcselmi tárgyat megvitassák, összehíja a kis-náményi orgonistát, az angyalosi nótáriust, a tyúkodi mestert, a lázári molnárt, a gyarmati kovácsot, a tótfalusi hídvámost s a komorzáni oláh harangozót. Ezek együtt elmélkednek, vitatkoznak: míg a nótárius hirtelen rosszul lesz, de a felesége meg-

---

* Lásd bővebben: Koszorú, 1863. I. félév, 209. l.

gyógyítja. Újra sessiót tart, hasonló philosophusokkal mint előbb; hosszú vitatkozás után elájul. A felesége szeretne Géczbe küldeni Toty (ty-vel, nem Tóti) Dorkó kenő-fenő asszonyért, de az már meghalt, küld tehát a szathmári borbélyért, s miután a nótárius ismét rosszabbúl lesz, stafétát juratus fiának Pestre, ki hazajövéen az atyjával sokat beszél: de a nótárius hirtelen recidiváz, meghal, testámentomát felbontják s elolvassák. — Toty Dorkó boszorkány életírása hosszasan be van szöve, de az első részben nem szerepel oly módon, mint a színpadi bohózatban: a nótárius kalandjainak összekötése e boszorkánynyal Gaál József szerencsés ötlete.

Rontó Pál és gróf Benyovszki Mórícz kalandjai ismeretesbek, hogy sem itt e könyvről szükség volna bővebb fejtegetést adnunk. Minden iskolásgyermek elolvassa még ma is. Csupán fentebbi megjegyzéseinket ismételjük, hogy az alakítás csak a huszár személyében sikerült, s leginkább addig, míg ez maga beszéli kalandjait. Mihelyt a Benyovszkiról szóló II-ik részben a költő veszi át a szót: azonnal vége az éleveségnek. A szibériai kaland, s szökés, Afanázia, Madagascar stb. még azután is érdekelnek, de ahhoz már a költői érdeknek semmi köze. Legfelebb a Rontó Pál személye körül marad valami a comicus hatásból, melyet ránk fiatalkori alakja tett.

Ennyiben határozódik Gvadányi működése az alakító költészet terén: mert „istenmezei polgárja“ — már teljességgel nem alak. E név alatt írt ugyanis egy satírai munkát az 1790-iki országgyűlésről, következő czímmel: „A mostan folyó országgyűlésnek satyricritice való Leírása, a melyet egy *Isten mezején lakó Palócznak* színlelése alatt írta azon buzgó szívvel bíró

Hazafi, a kinek pennájából folyt ki a Falusi Nótáriusnak Budára való utazása“ stb. Az ajánló levélben aláírva „istenmezei Polgár.“ Itt a néven kívül alig van valami, ha csak az illet nem vesszük valaminek, hogy a palócz, ha kedve szerint végződik a diéta, haza megy — úgymond — Istenmezejére, lefekszik szobája fölt kemenczejére, ott eszik sült tököt szájának ízére. Prosit.

A satirában Gvadányi inkább vastag, mint elmés. Orczy gúnyoros helyein több a csín, a finomság, a só. De talán ép ezért lehetett nagy hatása a magyartalanság elleni csúfolódásnak. *Ad captum* írt. Mennyiben folyt be Gvadányi műve az 1790-iki magyar divat felkarolására, nem tudom, de hogy, habár e tárgyban a törvényjavaslat megbukott is, történt némi intézkedés: azt Gvadányi maga írja nótáriusa III-ik részében. „Budán, ezerhétszáz és a kilenczvenbe’ az országgyűlésén együtt lévén szembe’, egy szívvel-lélekkel meghatározott, nagy büntetés alatt ki is adattatott, hogy kiki a nemzet köntösében járjon, *fiscalis actiót* fejére ne várjon. De ezen *rendelés* csak a nemességet illesse, nem a pórt vagy paraszt népséget“ stb. Ennek daczára már 1795-ben tele a költő szája panasszal a *rendelések* meg nem tartása miatt.

Gvadányi magyarsága jó hírben áll, maga is tartott rá. Mindazáltal hiányzik abból az erély, a rövidség, a szabatosság, mely utóbbi tulajdonokra nézve Gyöngyösivel ki nem állja a hasonlítást. Ama terpedtség, mely a múlt század vége felé prózán, versen uralkodik az író tömegnél, magyarságát inkább negativ, mint positiv érdemnek tünteti fel. Mindazáltal a mai germanisált kor haszonnal forgathatja könyveit.

Gróf *Gvadányi József* született Rudabányán, Borsodban, 1725. Mint nagyatyja, *Guadagni Sándor*, császári tábornok I. Leopold alatt, ő is katonai pályára lépett, végig szolgálta a hétéves háborút, 1773-ban tábornokságra emelkedett, s 1783-ban, miután 43 évi szolgálata alatt tizennégy táborozásban vitézkedett, nyugalomra lépven, azontul szakolczai házában élt a tudománynak és irodalomnak. Több számra menő verses könyvein kívül nevezetes munkája egy nem fordított, hanem önállóan compilált egyetemes történet: „A világ közönséges historiája,” — melyet a VI-ik kötetig vivén, belehalt, decz. 21-én 1801. Méltó mindenesetre, hogy neve a jók között emlékezetben maradjon.

IV.

SZABÓ DÁVID.

A magyar költészet, azóta hogy írott emlékei vannak, le a múlt század közepéig, egy szakadatlan folyamot képez. Az énekszerzés mestersége, ha ugyan ennek mondhatni, a mint a nép dalaiból vándor lantosok kezébe s innen az írók tollára átment, sokáig megtartá eredeti jelleméből a rhythmust, a nélkül azonban, hogy benső formáira nézve tökélyesbült, vagy bár a népi alkotás színvonalán maradt volna. Már az úgynevezett hegedősök énekeiben (a mennyire ismerjük) kevés van, a mi akár dalló, akár elbeszélő nemből, a valódi népköltészet benső formáira csak törekvést sejtetne is; az írott költészet egészen elszakad ama belformáktól, a nélkül, hogy helyettök mást állítana. De a külső rhythmus hatalma oly szilárd, hogy egyes elszigetelt, kivé-

teles tüneményeket leszámítva, uralkodik nemzedékről-nemzedékre, mint egyetlen verselési mód, melyre fogékony a magyar lélek és fül. S midőn e rhythmus a XVII. század derekán Amade s némileg Faludy kísérleteivel épen arra a pontra jut, hogy a hozzá illő benső formát is (a dalban legalább) megtalálja, mintha még nem volna egészen elkészítve a föld *nemzeti* költésztüneknek, hirtelen szünet áll be, néhány évtizednyi pangás; melyből, az ébredés órája ütven, egészen különböző irányokat látunk kisugárzni.

Hárma ez irányoknak, melyeket ugyanannyi iskolának szokás nevezni, egyezik abban, hogy mindenik előtt külföldi minta lebeg; a negyedik, mely a régi magyar rhythmus fonálát veszi fel, mintegy visszahatás amazok ellen. Francia iskola, latin iskola, népszerű iskola.

A hagyományos költészetből legészrevehetlenebb az átmenet a francia iskolához, mely időssorra is legelőbb lépett föl. A tizenkét szótagú rímes vers, melyet használ, még jóformán a régi rhythmust zengi vissza, csupán a négy rím kettőre apadását sínli a Gyöngyösihez szokott fül. De még Orczyt, s olykor Barcsayt sem kivéve, alig veszi észre, hogy idegen útra csapott. Az egész iskola egyre-másra, elfogadható lenne a „régijó“ költészet folytatásának, ha nyelve, tárgyai, modora valami szokatlan újítás lehet nem éreztetnék. A nyelv nem az a köznapibőbeszéd, fordulásai szokatlanok, rövidsége a lassú értelmet cserben hagyja. A tárgyak sem az eddigiek, s az előadást Hercules, Aeneas stb. ismert példái mellett egy csomó *Turenne*, *Vauban* stb. hallatlan nevei teszik élvezhetlenné. Szóval új irány ez, melynek Péczelyig kell haladnia, s Csokonayban más irányokkal egyesülnie, hogy népszerűsége kapjon.

Erőszakosabban lép fel, épen Szabó Dáviddal (1777), a másik irány, mely a régi leginkább római példák után indul. Itt már a szakadás világos. A magyar költészet hagyományos formáival semmi köze többé az új kísérletnek. Nemcsak a rím van eldobva: ez még tűrhetőbb volna; a közönség deákos része hozzá gyalulódnék a latinból ismert ódon formákhoz; a többi olvashatná próza gyanánt. De a nyelv, az új hangzásu szavak, a soha nem hallott szófüzés! Valóban nagy erkölcsi bátorság, mondhatni reformatori buzgalom kellett ahhoz, hogy valaki a közérzékkel, a századok óta megszokottal így szembe keljen. És Szabó Dávid megtette.

Mellőzzük itt a harmadik (új) irányt, mely leginkább a német irodalom ébredező mozgalmait tartá szemmel, (s nem lehetetlen, hogy valamikor *német* iskolának fogja nevezni irodalom-történetünk). Kísérletei még gr. Ráday Gedeon fiókjában rejtőztek, s leendő apostola, Kazinczy Ferencz, még csak holmi „Amerikai podocz“ fordításán gyakorlá ifjú erejét. A negyedik (népszerű) iránynak, mely a múlt hagyományain és a ponyva termékein kérődzik vala, szintén még késett Dugonicsa, Gvadányija.

Egy jókora kötet jelent meg Kassán, 1777-ben: „Új mértékre vett különb verseknek három könyvei, melyeket szerzett esztergom-megyebeli pap, erdélyi, baróthi Szabó Dávid, mostan a kassai főiskolában az ékesen szólásnak királyi professora.“ Az új mérték épen azáltal volt új, mert régi volt a rómaiaké. Hatlábú, alagyás, lantos versekre oszlik a könyv. Amazok a hexameter, distichon, az utóbbi: lyrai schemák. Szabót ugyan e formák első magyar megkísérelőjének épen nem mondhatni: már a XVI. század óta akadunk

elvétve ily nyomokra. Közvetlen előtte is történtek kísérletek, melyeket azonban ő nem ismert. Vele egyidejűleg, sőt már elébb, az ország más részében a szintén jezsuita-rendű Rájnis hasonló célra törekedett. A két férfi semmit nem tudott egymás törekvéséről, s midőn Szabó amazét meghallotta, felszólítá közös fellépésre. De Rájnis késett; Szabóé lőn a *jégtörés* koszorúja.

Ha az „Új mértékre vett verseket“ mai szemmel lapozzuk, igen alanti vélemény támad bennünk Szabó Dávid költészete iránt. Jobbadán alkalmiak, nem igen emelkedve felül az alkalomszerűségen. Egyházi, iskolai előljárók magasztalása. Névnapi köszöntők növendéke szüleihez, azon Pyberékhez, kiknek lakásán, Virthen, többször nyájasan időzött; hol később életét is munkás nyugalomban végzé. Dicsőítése Virthnek és lakóinak. Levelek pap barátjaihoz, annyira nem epistolai hangon, hogy némelyik csupa *megbízások tára*, pattogó versekben. Küldj burnótot, mert kifogyott szelenczéből, megleled a csomagot az ima-zsámoly körül stb. A *lantosok* közt: anecdoták, *ódai* formákban. „Prókátor tenyerét megkeni két pörös, — Ez borzas tehenet, más pedig egy ökröt, Pajtájába vezet . . .“ — Mikor aztán arra kerül a sor, hogy az ügyvéd szóljon cliensei mellett, hallgat. „Szólj ökör“ — mond az, ki ökröt adott. De az ügyvéd nem szólhat, mivel az óda szerint:

Egy (mely torkom elállja)
Tehenet elnyeltem.

E kis idézetből is sajditja már az olvasó, hogyan bánt költőnk a nyelvvél. Az „egy — tehenet“ összetartozik. Nem javalom, de bámulom merészségét. Könyve teljes a legszokatlanabb szócserékkel. Igaz,

hogy szórakási szabadságát, mérsékelt arányban, még rimes elődeitől örökölte, kiket, úgy látszik, jól ismert. A kötszók (de, sőt, mint stb.) a *ki mely* hátravetése, az *a* névelő kihagyása már Gyöngyösi előtt, nála s utána sem ritkaság. „Helyekbe sok búgond gyűlt volt a *me-lyeknek*. Áldozatnak tartá *sőt* azt kiönteni. Béfedett szívének *de* levonván kérgét. Véget vét a halál *mert* egyéb mindenben.“ *Gyöngyösi*. De a mi ezeknél, mondhatni, kivétel: Baróti, öntudatosan, szabálylyá teszi magának, s uj inversiókra bátorodik, minő a fentebb idézett, addig hallatlan szőrend is. Lássunk még néhányat. „Elkomorodva valék első leveledre, verembe *mint az esett* farkas megkomorodni szokott.“ — „Egybefagyott föld nyögne *midőn*.“ — „Hat *szál* (mely az idén itten készüle) *szövétnék* már fogytára szét, már oda *része nagyobb*.“ — „Bűn minden kárát *mondani tudja ki meg?*“ — „Estefelé *leveled második éri* kezem.“ — „Zápor után *le* felénk nap mosolyogva tekint.“ — „És szabadita *ki fel*.“ — Ilyenek Szabónál, versei első gyűjteményében, gyakoriak, nem is említve a kevésbbé felötlő, s *nekünk* már szokottá vált fordulatokat, rövidítéseket, újításokat.

Képzélhetni, s az irodalom-történet nyomozója adatszerűleg is bizonyíthatja, mennyire szokatlan, visszatetsző, nyelvrontó újítás vala mind ez, az egykorúak szemében. Maga Baróti megdöbbsent a hatásra, s nem lőn bátorsága úgy folytatni végig, a mint kezdte. Költeményei újabb kiadásában, mely a régiek nagyobb részét hozta, megtoldva néhány új darabbal (Verskoszorú, 1786) még többnyire áll újításai mellett, s a mit változtat, inkább széptani, mint nyelvi „egyengetés;“ de a már „Megjobbított s bővített költeményes munkák-

ban“ (1802) egészen más Baróti áll előttünk. Ki ez utolsó gyűjteményét az elsővel összeveti, érezni fogja ugyan, hogy a költő ízlése tisztult, verseiben jobb a numerus, nyelve folyóbb: de egyszersmind azt is, hogy merészsége oda van, dictiója ellapúl, képes mondatait eltörli, új szavait, fordulatait megtizedeli, hogy a gyommal, mely első gyűjteményében tagadhatlanul búján tenyészett vala, sok virágot is kitép. Én megvallom, általában inkább szeretem Dávidot nyers újításaival, nyelve merész hibái és szépségei közepett az első kiadásban, mint a harmadiknak józan correctiói után. Inkább szóljon nekem így:

Erdővel tudniillik eget felváltva, nyirettyűt
Phoebus is, hűgai közt, rántani néha szeret.

mint, nyirettyű szótól megijedve, így javítson:

Erdővel tudniillik eget felváltani néha
S lantot verni szeret Phoebus is, hűgai közt.

Minden anachronismus daczára, mennyivel erőteljesb a „nyirettyűt rántani“ mint a közönséges „lantot verni.“

Szabó Dávidot méltán rótták meg túlzásaiért: de az is áll, hogy minden reformnak természete a túlzás. Már pedig mi legkevésbbé sem habozunk az ő működését általában reformnak jellemezni. Nem az idegen versalakok behozását értjük, a mi csak közvetve használt; hanem az ez alakokkal mintegy természetesen megtömörült *költői nyelvet*, melyre az első, tömeges példákat Baróti Szabó merénylete szolgáltatá. Szabó Dávid és a vele egy úton indulók nélkül épen úgy

nincsen Berzsenyi, Virág, mint ezek nélkül Vörösmarty.* Áthatva a római klasszikusoknak — nem annyira szellemétől, mert conception s alkotásában első felléptekor e szellemet gyéren találjuk — mint nyelvbéli erejétől: valami olyat akar véghezvinni a magyar költői nyelven is. Röviden, nyomatékosan akar szólni, olykor a fukarságig; lehány minden fölösleget, olykor a szűkségest is; eltér a mindennapitól, hogy szokatlanság által újítsa nyelvét; széttördeli a közönséges lapos szórendet; avúlt és tájzókát vesz fel, újakat is csinál. Mindezt nem szorultságból, hanem teljes öntudattal, a római költők példájára. Latinismus természetesen, de Szabó Dávid e latinismusba nem azért süllyed, mintha a magyart rosszul tudná, vagy füle, nyelvérzéke eltompúlt volna az igazi magyar szólás iránt. Senki nem bírja teljesebben az anyai nyelvet mint ő, a háromszéki székel, senki az egykoruak közül nem bányásztta ki annak rejtett kincseit annyira mint ő, a ritkább szavak és kifejezések gyűjtője, a „Kisded Szótár“ emlékezetes írója. Ha csak az kell, ő körmönfont magyarságban és példabeszédes nyelvben Dugonicscsal is kiállja a versenyt: ám olvassa valaki „Thetis és Bachus, vagy a víz és bor között támadt pör“ című költeményét. De helyesb érzéke azt súgja neki, hogy nem a közmondásos nyelvben áll a tiszta magyarság, s hogy ez utóbbinak valahogyan ki kell emelkednie a hétköznapi beszéd lapályából, ha költői nyelvvé akar nemesülni. Ő e célra a latin versírók példáját teszi maga elé: annyi-ban helyesen, ha a velős római rövidséget velős magyar

* S úgy emlékszem, Vörösmarty életrajzában is olvasható, hogy igen fiatal korában épen Baróti Szabó tette rá az első benyomásokat.

rövidséggel kísérli visszaadni, vagy olyat honosít meg, a mi nyereségére válik a nyelvnek; annyiban helytelenül, ha idegen nyelvsajátság szolgálai másolatára veti fejét. Szabó mind a két úton járt: amazon dicséretes üttörője nagy szellemeknek, míg ezen való botlásai, a méltó feledségben, már elvették büntetésöket.

Ha a „Kassai társaság,” ama kis írói szövetség, melyet Szabó Dávid Bacsányival és Kazinczyval kötött vala (1787), fel nem bomlik; ha Kazinczy a széptanilag fejletlenebb ízlésű Szabó működésére azután is befoly, mikor ő már aesthetikai törvényadóvá lett: nagyobb-költő ugyan nem vált volna Dávidunkból, de ízlése tisztultával, merészségéből is megtartván bizonyos részt a költői nyelv újjá teremtésére többet tehet vala durva kezdeménynél. De Kazinczy, Bacsányit nem tűrhetve, kilépett a hármasszövetségből, s nem sokkal aztán szabadságát hosszú időre elveszté; így Szabó, mint leveleiből látjuk, Bacsányihoz maradt közelebb, kinek az újítás dolgában igen mérséklett nézetei voltak s a „jó magyarság” örve alatt egy kis lapályt is szívesen megtűrt; s Gvadányi kedvét kereste, a mi Barótira valószínűs visszalépés. Ily befolyások alatt „jobbítgatá” költeményes munkáit s szerze újakat. Haladása némely irányban kétségtelen, költőibb tárgyakat választ, a bevett formákba megfelelőbb tartalmat igyekszik önteni. Hatméretű versei, melyekben azelőtt egy drámafélét is (Zrínyi Szigetnél), megkísérlett, többé nem pusztán verselés derűre-borúra: ő, ki azelőtt a „Komáromi földindulás” descriptiójáig emelkedett az epicumban, most Miltonnal tesz próbát, nem ugyan az eredetiből, melyet nem értett, hanem egy latin kivonatból. „Alagyai” köszöntők és ügyes-bajos levél-tartalom helyett mél-

több tárgyakat fogadnak be: van egy pár elég folyékony heroidája a magyar történetből, egy pár satyra, néhány epistola s epigramma. „Lantosai“ mindinkább megközelítik az ódai hangot, s tárgyaiban választékossabb. De a nyelvre nézve tartózkodó, megelégszik a jó hangzattal, folyékonysággal; vigyáz, hogy szokatlant ne mondjon, régi műveit tisztogatja minden élesebb, képletesb jelzőtől, minden váratlan fordulattól, hogy szép simán, „természetesen“ folyjanak. „A többi között (így szól a „Megjobbított Versek“ előszavában), szemem volt arra mindenütt, hogy azoknak is, kik leginkább a versek könnyű és természetes folyásában gyönyörködnek, eleget tehessek. S méltán: mert valóban annál szebb és becsesebb minden festés, mennél közelebb járúl a természethez. Az kedvelteti legfőképp Ovidiust a többi költők között.“ Íme ő, Virgil tanítványa, később fordítója, most Ovidot dicséri, hogy a közizlést kiengesztelje. Bacsányi „folyékonysága“ látszik előtte lebegni, Vályi Andrással, Takács Józseffel nyájaskodik s oly könyvet ád, melyen *ezek* meg ne botránkozzanak. Csak midőn hosszú élete (szül. 1739, meghalt 1819) utolsó éveiben a virthi magányban, Virgilius fordítására buzdúl: akkor támadt föl benne az eredeti által is ragadtatva, de mérsékelve higgadtabb ízlésétől, a régi merészség s a 70 év felé járó aggastyán oly fordítással gazdagítja irodalmunkat, mely nyereségére válik. Ebben is „sokat köszön“ Bacsányinak: lehet méltán, ama „folyékonyság“ rovására, mely simít, de lapit is. Az „Eklogák“ s az „Aeneis“ lőnek ez aggkori munkásság eredményei; a Georgicont mellőzhette, miután a Rájnis fordításában megvolt, s miután Baróti maga a földmívelésről már adott volt egy verses könyvet, a

„Paraszti majorságot“ (1789) Vanière Jakab latin eredetije után.

Irodalmi vitáit Rájnissal, melyek leginkább a magyar hangmérték körül forogtak, valamint „Orthographia és Grammatikabeli észrevételeit“ (1800) mellőzzük: azok már a nyelv- és versfejlődés történetéhez tartoznak. De nem árt talán nyelvtudósainkat figyelmeztetni egy körülményre, mely nem könnyen ötlik szembe, pedig nyelvünk minden oldalú ismeretéhez jó segédforrás lehet. Tudjuk, hogy a magyar *é*, tájszólasílag néha *i*-nek, s ugyanaz más vidéken *ie* kettősnek, vagy széles *ee*-nek hangzik. Baróti, verseinek egész utolsó gyűjteményét (Komárom 1802) gondosan és következetesen úgy nyomatta, hogy e kétféle *é* meg van különböztetve. Az, mely minden vidéken *é* hangot ad, a szokott éles ékkel jelöltetik (*é*); az mely tájilag *i*-re, *ie*-re, *ee*-re változik, a hátrafordúlt tompa *ével* (*è*). Oly adatgyűjtemény hangtanunk számára, melyért Szabó nem kisebb köszönetre érdemes nyelvészeinktől, mint „Kisded Szótáraért.“

A közönséget alig mernők többé Szabó Dávidhoz utasítani *élvezetért*: de a ki a magyar nyelv sokoldalú ismeretére törekszik, a nyelvész, a költő, haszonnal forgatja írásait; s különösen ez utóbbi fajt, mely oly könnyen elszelesedik s hajlandó hinni, hogy „ő rajta kezdődik a világ,“ egy kis szerénységre tanítják e régibb írók, eléje tükröztvén, hogy más körülmények közt mennyire vitte oly tehetség is, melyet ma bizonyosan a jobbak közé számítanánk.

V.

RÁDAY GEDEON.

A magyar főnemesség, a XVI. század óta, díszes helyet foglal el költői irodalmunkban. Míg tudós szomszédainknál, régebben úgy mint ma, az egyetemek népsége, tanárok, papok, mindenestre oly egyének tették az irodalom zömét, kiknek neve egyszerűen suta volt, mielőtt czímerül a Dr. betűket joguk lett volna eléje ragasztani: nálunk csak a hitujításra következő mintegy félszázad folytán pezseg ily plebeian költői irodalom, hogy aztán majdnem kizárólag a nemesi rend vegye, hosszú időre; ápoló kezei alá. A mint az első Balassa Bálint, gyarmati és kékkői báró, énekei a XVI. század folytán elhangzanak, hosszú sora következik oly versíró tehetségeknek, kik vagy születés vagy legalább kiküzdött rang által a fensőbb körökhöz tartoznak. Rimai János, többek közt alsósztrégovai birtokos Nógrádban (s anyai ágon Madáchunk őse), Bocskay kamarása és II. Mátyás követje a portánál; Beniczky Péter szentelt vitéz; gróf Zrínyi Miklós; báró Liszti László (habár csak adoptáció útján); Gyöngyösi alispán és követ; gróf Kohári István altábornagy és országbíró; Amade László báró és ezredes; Orczy Lőrincz báró; Barcsay Ábrahám, a fejedelem Barcsay utóda; gróf Gvadányi tábornok; s szintén ősi birtokos család a Bessenyeiek. Íme, szép sor így összefoglalva, szép kivált akkor, ha az alsó és középosztályból, ugyanazon idő alatt, nem bírunk még egyszer annyi és oly értékű nevet fölmutatni. Nem mintha azt vélném, hogy a költészet forrása kiapadt volna a nép s a hozzá közelebb állók rétegeiből: aman-

nál a népdal, a hegedősök hagyományai bizonyosan éltek, s a középrend részint ezzel táplálkozott, részint a népszerűbb nyomtatványokkal: de ízlése se finom társalgása, se külirodalmak ismerete által nem fejlődhetvén, papi didaxisnál, alkalmi hálálkodásnál, vagy borhoz való trágárságoknál egyebet nem igen bírt létrehozni a költészet terén. Hanem Therézia és József korszaka észrevehető fordulást idéz elő. A főúri nevek, — egy Teleki József a költő — vagy a b. Naláczi-félék — mind gyérebbé válnak a magyar költészetben, végre el is némulnak mindaddig, míg az újramagyarodás korszakában báró Jósika, Eötvös, Kemény neveit ünnepehetjük; a szépirodalom zászlóját a középnemesség, a papi rend, a plebeius tömeg veszi át s maga a költészet jelleme is e szerint változik.

Kétségkívül nagyobb nyereség lett volna költészetünkre, ha nem mintegy felülről lefelé, törül szakadva, vagyis inkább a törzstől soha el nem szakadva (olyanforma eszmét akarok kifejezni, a mit a német „urwüchsig“-nek mond), tehát mindjárt eleinte a néptől fejlődik. De a fejlődés e neme az újabb korban, midőn nép néppel érintkezik, igen ritka s majdnem példátlan; oly körülmények kellenek hozzá, mint hajdan a görög nemzeté, mely előbb, mint a környező népekkel érintkezett volna, előbb, a mi fő, hogysem kész mintákat látott volna maga körül, megveté hitregéje, költészete alapját, s már ama szürkületben, mely mondai és történelmi kor közt borong, egy Iliászszá képezhette a vándorlantosok énekeit. Semmi sincs ehhez hasonló az újabb korban, hanemha Angliát említjük, mely elzárt szigeti helyzeténél fogva némileg szintén önálló, alulról fölfelé irányzott fejlődést mutat, vagy legalább

a kívülről vett hatás összeolvad az életteljes benső mozgalommal, oly üdvös harmóniában, hogy megmaradnak a valódi nemzeti költészet föltételei. A többi minden európai nemzetnél megszakad e magából fejlődés fonala: még a hol oly nagyszerűen indult is, mint a Nibelungok és Cid honában. Később, a klasszikai műveltség befolyása alatt támad aztán közöttük Dante, Corneille, de a görög Homeroszszal párvonalba csupán egy lángész tehető: az angol Shakespeare. Nálunk is úgy hozta a sors, hogy megszakadjon eme benső fejlődés, hogy innen-onnan elesett példákön tanulgassunk verset írni; s ha már az utánzások ez iskoláját kelle megfutnunk: jól történt, hogy a zászló többnyire oly férfiak kezében vala, kik osztályuk műveltségénél fogva szélesebb látkörrel bírtak mint a korlátolt tömeg.

A Rádayak ős családja szintén dicséretes részt vesz főuraink e költői versenyében. Kettőt nevezhetünk, kik magok is megzendíték a lantot; ismét másik kettőt, kik főleg a színművészet ápolása körül tettek érdemeket. Az utóbbiak egyike Pál, Kazinczy barátja, ezzel együtt a magyar színészet első megalapításában fáradozott; a másika még a jelené, s nem a történeté. Visszább kell mennünk az időben, egész a múlt század elejéig, ha a másik két Ráday, Pál és Gedeon, apa és fiú, költői működését akarjuk vázolni, — vázolni mondtam, mert egyik sem áll előttünk oly teljességben, hogy voltaképen méltányolhassuk.

Ráday Pál, az atya, a Rátold nemzetség ivadéka, s fia Gáspárnak, Pestmegye alispánjának, 1704-ben a Rákóczy forradalomhoz csatlakozott, s a fölkelő vezér mellett különösen diplomatiiai képessége által tett nagy fontosságú szolgálatokat. Így, hogy többet ne említ-

sünk, midőn a francia udvar VII. Károly és I. Péter czár között békéltetőül Rákóczy fejedelmet bízta meg, ez Rádayt küldötte Benderbe a frigykötésre, mint teljes hatalmú követét. E benderi tartózkodás alatt írta nagyobbbrészt azon imakönyvet, mely a protestánsok között sokáig nagy kedvességben volt: a *Lelki Hódolatot*, melynek 1715-beli kiadásához egy toldalékot csatolt: *Istenes Énekek* czímmel, és ez az, miért neve a költők sorában említettik. Jól tudjuk, hogy a kor vallásos szelleme, kivált a reformáció óta, a lyrai kebelnek kiömlését nem igen tűrte más mint vallásos irányban: Balassától kezdve, a kik világi költeményeket írtak is, többnyire szent énekek kíséretében bocsáták a világ elé, vagy mert a buzgó szív ily dalok költése által benső szükségét elégité ki, vagy talán azért is, hogy meg ne ítéltesse nek csupa világias hajlamukért. Gyöngyösi legalább, a „Cupido“ után, mintegy vezeklésül látszik nyújtani „Rózsakoszorúját,“ s a többinél is az „Istenes énekek“ szinte elmaradhatlanok a „Világiaktól.“ Rádaytól csupán az elsőbbséket ismerjük. Nem írt-e vajjon, fiatalabb korában, ő is „Világiakat?“ oly kérdés, melyre többé nincs mód megfelelni; de ha tekintjük versbeli gyakorlottságát, melylyel egyszerre föllép „istenes énekeiben,“ hajlandók vagyunk föltenni, hogy ifjúsága nem folyt le figyelemre méltó kísérletek nélkül a „világiakban,“ de a melyeket ő, gondosabb mint a második Balassa, mint Zichy és többen, az enyészetnek adott által, mielőtt írószekrénye zárt helyéből csak egy is közforgalomba jutott volna. Annyi kétségtelen, hogy a XVII. század lyricusai és Amadé között összekapcsoló láncszemre van szükség: és én, ha Ráday Pál formáit tekintem az „istenes énekekben:“ hajlandó vol-

nék azt gondolni, hogy e láncszem ő. Akármint legyen: az énekek, míg egyfelől vallásos költői kedélyről tesznek bizonyosságot, más oldalról a nyelvkezelésben, a költői technikában szembeötlő haladást tanúsítanak, elannyira, hogy alig lehetne őket megkülönböztetni a reformátusok azon templomi énekeitől, melyek egy egész századdal később, s már a Csokonai iskolájában növelkedett versszerzők ügyessége által keletkeztek.

E Ráday Pálnak fia, Gedeon az, kinek arczképét olvasóink már vették. „El vala végezve — írja Kazinczy — s nagy részben azon veszélyek emlékezete miatt, melyekben atyja oly közel vala az elstüledéshez, hogy ő minden idejét tanulásban éli el, s erejét egészen a nemzeti műveltség emelkedésének fogja áldozni.“ De hajlamai is ez irányban vonzották, elvonultan élt tehát Péczelen, az általa épített kastélyban, gyűjtve, tanulva, kísérleteket téve. Így is, 1782-ben báróságra, két évvel ezután grófságra emeltetett, a mit ugyan, mint emlékbeszéde mondja róla, inkább csaknem mellőzött, mint keresett. 1792-ben halt meg a majdnem nyolczvanéves agg, de ha e hosszú életpálya irodalmi eredményét keressük: töredékre, apróságra találunk, melyek elegendők ugyan, hogy költészete s technikája mivoltára egy pillantást vethessünk, de nem hogy törekvéseit minden oldalról méltányolhassuk, különösen arra, hogy megfejtessük ama nagy tiszteletet, melylyel Kazinczy és ügytársai e név iránt viseltettek.

Pedig tisztelet nem volt csupán a rang s műkedvelés iránti hódolat. Kazinczyék úgy tekintették őt mint pályatörőjüket az ösvényen, melyre magok léptek, s ez elismerés aztán a Ráday-vers nevezetben örökített meg. A széplelkű öreg, péczeli magányában, a

régi és újabb klasszikus költők élvezetét párosítva, hamar rájött, hogy az utóbbiak a rímelt sorokat is mérik; egyszersmind fogékonyság támadt benne a költemények ama rhythmusa iránt, mely összhangzólag a részekről az egészre kiterjed, és a lábaktól kezdve, a sorokon, a szakaszokon által, az egésznek egyöntetében találja meg befejezését. Ráday hát első, ki a magyar szót, öntudva, lejtí és szökő lábakra mérte, a mi bármily könnyűnek lássék most nekünk, méltó figyelembe venni, hogy maga Kazinczy is panaszkodott nehézségei ellen. Ő nem tudja, mond egy helyt, mikép esik az, hogy füle a németek mért sorait azonnal fölfogja s utánzani is könnyen képes, de ha magyarban kísérli: legott süketen hangzik a vers. Mi természetesebb, mint ha Ráday még inkább bukdácsolva jár a töretlen úton; ha nála jambus gyanánt ily sor is fordul elő: „S hogy minden nap vidámb mát ad,” — a mit olvasni alig lehet. De többnyire elég sikeresen küzd meg az új nehézségekkel; s mint Zrínyi stanczáiból a „török ifjú” idylljét versszakos formába általönti, igazán becsületére válik, s méltó kezdeménye az új iskolának.

Valál, szerencse, mindig hívem,
 Miért tennék panaszt reád?
 Te műved az, hogy nem bús szívem,
 S hogy minden nap vidámb mát ad;
 Ha mindig így lesz mint ígéred
 Hazuggá tészed azt a hírad,
 A melylyel csúfol a világ,
 Hogy kedved állhatatlanság.

Tavaszkor vidítsz zöld erdőkkel,
 Holott a víg fülemilék
 Változtatott reszkettetővel
 Süvítik, hogy társok övék.

A völgyek közt a szép források,
Majd halkan csörgők, majd lármások,
Zörgő kövecscsel: s ha felkél,
Nem zúg, csak lengedez a szél.

Te tölem meg nem irigyletted,
Az én szerelmes eggyemet,
Sőt szívét érzékenybbé tetted
Mint volt is hozzám: innen lett,
Hogy míg szeretni meg nem szűnik,
A jó kedv tölem el nem tűnik,
S mindaddig az bővülni fog,
A míg eremben vér mozog.

Cziprus-árnyék közt nyugtatsz nyárban,
S olykor szellős helyt felvonom,
Magam megunván, bent a várban,
Szép kéztől tűzött sátorom;
Vár már ott készen főtt ebédem,
Szomjúság-oltót nyújt cselédem;
Van serbét, friss tej, ráspia,
Van fagylaltam, meggykocsonya.

Midőn az ős borzadt szárnyával,
Dércsipetten, hozzánk bejő,
Czitrom, narancs, s gránátalmával
Jóvoltodból szép kertem bő;
S ha néha történik vadásznom:
Vagy kedvem tölve madarásznom:
Konyhámra prédát annyit adsz,
Hogy magnak is majd alig hagysz.

De még a legkegyetlenb télbe,
Midőn kiki panaszra kél,
Én víg kedvem nem metszem félbe,
S nem rémít fergeteg, se szél:
Most jó barátimmal beszélék,
Nyers harczokról, most ismét vélek
Szám csak enyelgő tréfát űz,
Azonban süt ránk nyájas tűz.

Sokak felett szeret szultánom,
 A nép közt minden rend becsül;
 Én senki kincsét nem kívánom,
 Mert nagy értékem gyűltön gyűl;
 A szépek közt — bár irigy lássa —
 Nincs szép szerelmesemnek mássa;
 Van harczhoz készült jó lovam,
 S éles kard őrzi oldalam.

De békóval vagy hozzám zárva,
 Szerencse! másként eddig te
 Elszöktél volna, szárnyon járva,
 S földszínig nyomtál volna le;
 De, mint madár, mely csügg a lépen,
 Nem fejtődhetsz ki semmiképen,
 S nem félthetlek, hogy elszaladj,
 Mert lábamhoz békózva vagy.

Nem olvasom, hogy Ráday az angolban jártas lett volna (divat még akkor épen nem volt,) és így e formát nem vehette másonnan, mint *németektől*. De ha kísérete sikerét meg akarjuk mérni: ne Goethe és Schiller remekeivel hasonlítsuk össze. Gondoljunk az időre: a német költészetben Gottsched vala tekintély, Gleim és Uz a hős, Lessing csak feltörekvő fiatal ember. Ráday mintáit se keressük fölebb Gellertnél: s a magyar kezdemény nem fog pirulni mestere, a német irodalom előtt.

A „török ifjú éneke,“ — említők, a Zrínyiászból (III. ének) van szabadon átdolgozva. Ráday ízléséről kedvező bizonytságot tesz, hogy Zrínyi eposza becsét fölismerte, és sokat foglalkozott vele, midőn még senki. Tudjuk, hogy a „Szigeti Veszedelem“ íróját kortásai *csak* mint nagy hadvezért bámulták; költői jelességét ha sej-

tette is egy-két kiválóbb szellem, ha az ifjú Liszti, Gyöngyösi általa buzdultak is: nem állott költőhírben az „Ádriai Sziréna;“ még kevésbbé azután, mikor Gyöngyösi népszerűsége minden tért lefoglalt. És íme, az elfeledett, a soha nem méltányolt „história“ már a múlt század dereka táján, felkölti Rádaynk figyelmét; próbál-gatja hexameterbe átönteni, majd folyó beszéd által tenni élvezhetővé; egyikhez sincs ugyan elég türelme s abban hagyja: de a kísérlet maga szép oldalról jellemzi őt; s igen valószínű, hogy az ő törekvései vetették észre Kazinczyval is a Zrínyiászt, s levének közvetett eszközlői annak, hogy e költemény iránti érdek Kazinczy új kiadása által fölgerjesztessék.

Zrínyi eposza mellett még az Aeneis áttételével is foglalkozott költőnk; de e kísérlet, mely különben is a Gyöngyösi-féle négyrímes alakot tartotta volna meg, nem oly emlékezetes, mint egy eredeti hősköltemény terve, *Árpádról*. Csak bevezetése jelent meg az 1787-iki „Magyar Múzsában,“ hol maga Ráday az eposzt „bajnoki ének“-nek nevezi s e töredékről azt mondja, hogy „még fels. József császár gyermekségében iratott, és a német s francia szorosabb versmérték szerint szabott.“ E jegyzetkéből tisztán kitetszik Ráday fejlődésének mind kora, mind kútfeje. Az Árpád kezdete nyolczsoros stanzákban indul, melyek a fentebb közlött „török ifjú énekével“ legalább is egy színvonalon állnak a fejlettségben, ha nem haladják; s ez arra mutat, hogy Ráday már „József gyermek korában“ némi biztossággal mozgott az új formákban; de vannak jámbusai, melyek a kínos tapogatózás bélyegét viselik: ezek tehát még régiebbek. Összehasonlításul ide teszszük a „Róka és holló“ mese, meg az „Árpád“ néhány sorát. A jambus így foly:

Egy éh holló lopott egykor egy darab sajtot,
 A melylyel egy nagy fára száll.
 Felettébb éhes volt s folyt szájából a nyál,
 Midőn egy vándorló rókát is arra hajtott
 A szerencse vagy szerencsétlenség stb.

Az „Árpád“ stanczája így:

Múzsám! kinél tört út már régen Pindus útja,
 S tudod jól, hol fakad a szűzek rúgott kútja *
 Sőt játszottál te is nádsípon verseket:
 Végy már most trombitát, kezdj hangosb éneket.
 Írj Árpádról: írd meg, hol volt első hazája:
 S új honra vágyó nép vezérévé mint lett?
 Beszéld el útjait, számláld elő mit tett,
 S hogy hódolt végre meg a négy folyóvíz tája.

Ráday költeményiből csak elszórva jelent meg néhány a „Magyar Múzsá“, „M. Muzeum“ s „Orpheus“ folyóiratokban. Összegyűjtve soha; és ma már hiába keresné az irodalom-történet kedvelője. A Ráday-féle gazdag könyv- és kézírattár, melyet jobbadán ő gyűjtött, a pesti ref. főiskola birtokában van: de hiába remélnők, hogy onnan, ha rendezve lesz, előkerülnek Ráday irományai. Álszégyen, vagy mi más okozhatta, eltűntek azok, kevéssel halála után, s Kazinczy már fájlalva kereste. Mi is osztozunk e sajnálatban, mert pályatörő szellem műveinek forgatása mindenkor tanulságos, semmivé léte mindenkor veszteség.

Záradéku még egy szót. A magyar aristocratia, mint láttuk, a theréziai kor hatása előtt igazi *aristo*-cratia volt: azaz a nemzet *java*, *színe*, *lángja*, nemcsak érzésben, tetteben, hanem nyelvben is. A két elsőre sohasem volt keve-

---

* Hippocrene forrás a Parnassuson, a muzsák szent helyén.

sebb panasz mint ma; a harmadik iránt a mi volt, elmúlt, és újjongva hirdetjük a főnemesség nyelvbeli magyarosdát. Igaz-e ez oly mértékben, mint ők maguk hiszik, és a mint mi bókoló üdvözléssel elfogadjuk? kiállanák-e a hasonlítást azokkal a múlt századokból, kiknek neveit odafönn elsoroltuk? Bírják-e a nyelvet minden csinjabinjával, á mint az, magyar észjárás szerint, meg van teremve? Vajha igennel felelhetnénk! De a tapasztalás nem mutat ily örvendetést. Példájuk után egy *idegenszerű magyar nyelv képződik*, mely nem egyéb, mint a német, angol stb. kifejezések szolgai fordítása. S ha még csak magok beszélnek, szenvedhető volna, szenvedhetőbb, mint míg idegen nyelven beszéltek. De a majmolók hada utánok indul: azt tartja szépnek, helyesnek, a mit X. báró vagy Y. gróf járatlanságból mond: s így terjed a rossz, felülről lefelé, a magyarul beszélők minden osztályára, le a cselédségig. Hallgassa valaki a pesti cselédséget. E baj pedig soha meg nem szűn, míg a *divatos soknyelvűség* majdnem a bölcsőnél veszi kezdetét. Hogy legyen főuraink s az ő nevelési módjukat utánzóik gyermekeinek egy *határozott anyanyelve*? Ez teljes képtelenség. S valameddig ez így tart: ne várjuk, hogy az aristocratia nyelve egyszersmind a *legdíszesebb magyar beszéd* lesz, miat az angolnál, francziánál, s mint nálunk is volt a Thérézia előtti századokban.

TARTALOM.

	Lapszám
GYÖNGYÖSY ISTVÁN	4
ORCZY LŐRINCZ	31
GVADÁNYI JÓZSEF	47
SZABÓ DÁVID	64
RÁDAY GEDEON	74

1934/35

1268

